

Hadis Kaynakları Bağlamında Garânîk Rivayetleri*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 9 Mayıs 2025 Kabul Tarihi: 5 Eylül 2025

✉ **Ufuk Dağlıoğlu**

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr.

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi / Zonguldak Bülent Ecevit University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/01dvabv26>

<https://orcid.org/0000-0002-0549-4084>

ufuk_daglioglu@hotmail.com

Öz

Bazı rivayetlere göre Resûlullah (s.a.s.) Necm Sûresini Kâbe yanında okurken şeytan bir yolunu bulup kendisine ait bir cümleyi âyetmiş gibi ilkâ etmiştir. Bunu duyan müşrikler çok mutlu olmuşlar ve Nebi (s.a.s.) ile beraber secdeye kapanmışlardır. Garânîk adıyla meşhur olan bu kıssada kimi rivayetlerde vahiy dışı sözü bizzat Hz. Peygamber tilavet etmiş, kimi rivayetlerde ise şeytan onun sesini taklit ederek müşrikleri kandırmıştır. Vahyin güvenilirliğine, resûllerin ismetine hâlel getiren bu rivayetin tetkiki önem arz etmektedir. Daha çok tefsir kitaplarında kendine yer bulabilmiş olan Garânîk rivayetlerinin genellikle tefsirlerdeki rivayetler bağlamında ele alınıp tetkik edilmesi, bu rivayetlerin hadis musannefatında da ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bu çalışma öncelikle içerisinde Garânîk ifadesinin yer aldığı rivayetleri senet ve ricâl açısından incelemeyi, bilahare de içerisinde Garânîk ifadesi yer almayan konu ile alakalı rivayetlerle mukayese etmeyi amaçlamıştır. İlgili rivayetlerin tetkik edilmesinde ve metin muhtevalarının değerlendirilmesinde münekkithlerin ve şârihlerin değerlendirmeleri yanında, konu tefsirle de alakalı olduğu için müfessirlerin görüşlerine de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Resûl, Garanîk, Vahiy, Necm Sûresi, İsmet, Şeytan.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Narrations of *Gharaniq* in the Context of Hadith Sources*

Research Article

Received: 9 May 2025 Accepted: 5 September 2025

Abstract

According to some narrations, when the Messenger of Allah (saw) was reciting Surah al-Najm near the Ka’bah, Satan found a way to insert a sentence of his own, making it appear as if it were a verse. Upon hearing this, the polytheists were elated and prostrated alongside the Prophet (saw). This story, widely known as *Gharaniq*, appears in some narrations as though the Prophet (saw) himself recited the words by revelation, while in others, the devil is said to have deceived the polytheists by imitating his voice. It is important to analyze such narrations, as they could cast doubt on the reliability of revelation and the Prophets’ *ismat* (protection from error). The fact that *Gharaniq* narrations, which are mostly found in tafsir literature, are generally discussed in the context of tafsir, highlights the need to examine these narrations specifically within the hadith corpus (*musannafat*). The aim of this study is first to analyze the narrations mentioning *Gharaniq* in terms of script and *rijal*, and then to compare them with narrations in which *Gharaniq* is not mentioned. To this end, tables of narrators (*rawi*) are also included. As a result of this comparison, strong and weak narrations were identified. In evaluating the narrations and their textual content, in addition to the assessments of commentators and muhaddiths, the opinions of exegetes are incorporated, as the subject also pertains to tafsir.

Keywords: Hadith, Messenger, *Gharaniq*, Revelation, Surah al-Najm, *Ismat*, The Devil.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

Some Islamic sources recount a famous story known as *Gharaniq*. According to this account, after reciting Surah al-Najm, which was revealed in Mecca, the Prophet Muhammad (saw) prostrated alongside his companions near the Ka'bah. The polytheists present at the Ka'bah also prostrated with them. The reason for their prostration is attributed to a sentence uttered by Satan at that moment. After the Prophet recited the verse, "Now, have you considered 'the idols of' Lat and 'Uzza, and the third one, Manat, as well?" (Surah al-Najm 19–20), Satan allegedly imitated his voice and said, "Those great *Gharaniq* (swans), their intercession is hoped for." Upon hearing this, the polytheists prostrated alongside the Prophet (saw) and his companions, who had prostrated at the end of Surah al-Najm, and they were greatly pleased. This phrase, which became known as *Gharaniq*, is reported in some accounts as spoken by the devil and in others by the Prophet Muhammad. In either case, the narration raises questions about the preservation of revelation and the protection of the Messenger of Allah (saw) (*ismat*). These narrations are often discussed in the context of the exegesis of verse 52 of Surah al-Hajj. However, since the story casts doubt on the reliability of revelation, it has also been addressed in hadith commentaries and independent studies throughout history.

In fact, in the late 19th and early 20th centuries, Ahmad Hamdi Akseki (1887–1951) conducted the first independent study on the *Gharaniq* narration, titled *The Rejection of a Most Outrageous Isnad about Khatam al-Anbiya*. In this work, Akseki focused on the Prophet's *ismat* and the preservation of revelation, drawing upon Qur'anic verses and hadiths, and addressed the issue using rational arguments alongside the evaluations of some prominent commentators on the *sanad* and texts of the narration. In the late 20th century, Ismail Cerrahoglu (d. 2022) published the article *The Exploiters of the Gharaniq Issue*, followed by Nasir al-Din al-Albani (1914–1999) with *Nasbu al-majanik li-nasf al-sasati al-Gharaniq*. In his study, Cerrahoglu examined how Westerners had exploited this issue through the hadith, while Albani analyzed all narrations regarding the parable of *Gharaniq*, including those found in tafsir and sirah literature, focusing on their *sanad*. In the early 21st century, Yunus Emre Gördük, in *A Chronological Analysis on the Relationship between Narration and Interpretation in Tafsir: The Case of the Gharaniq Incident*, examined the parable chronologically within the context of tafsir. When these studies are considered, it is generally seen that they attempt to address all narrations related to the subject. From this perspective, the present study focuses

solely on narrations found in hadith sources. In this context, the narrations mentioning the *Gharaniq* event were first arranged chronologically, and an *isnad* analysis was conducted. Next, narrations concerning the same event but not containing the term “*Gharaniq*” were examined. These narrations were analyzed chronologically, their authenticity was assessed, and chains of narrators (*rawi*) were compiled. This approach allowed a comparison of the *isnads* and texts of both groups of narrations. As a result, it was found that the *Gharaniq* narrations are weak in terms of *sanad*, whereas the narrations that do not include “*Gharaniq*” are *sahih*.

Following these studies, the remarks of hadith commentators on the *Gharaniq* narrations, as found in their commentaries, are included. As the issue pertains to tafsir, the textual content of the narrations is examined within the context of the exegesis of the 52nd verse of Surah al-Hajj, with the opinions of the commentators also considered. Since the matter is related to the Prophet’s *ismat* (protection from sin), it is further discussed in this context, and a general evaluation is provided. As a result, it has been observed that the narrations concerning the parable of *Gharaniq* are extremely weak, contain contradictions in their texts, and are limited in number, whereas the narrations in which *Gharaniq* is not mentioned are both authentic and supported by multiple *isnads*. Therefore, it is concluded that the *Gharaniq* narrations cannot be accepted, as they involve problematic issues related to creed, due both to weaknesses in their chains of transmission (*isnad*) and the textual inconsistencies (*ıztırab*) they contain.

Giriş

Necm Sûresinin Mekkî Sûrelerden biri olduğu konusunda ittifak vardır. Bu Sûrenin gerek sebeb-i nüzûlü gerekse Resûlullah'ın (s.a.s.) Sûreyi tilaveti sonrası secde ettiğine dair rivayetler hadis eserleri ve tefsirlerde yer bulmuştur. Bu merviyat arasında Hz. Peygamber'in Kâbe yanında bu Sûreyi okurken Lât, Menât ve Uzza'nın yer aldığı âyeti¹ tilaveti akabinde şeytanın putları övücü bir sözü vahiymiş gibi ilkâ ettiğine ve bunda da başarılı olduğuna dair rivayetler de kendine zaman zaman yer bulabilmiştir. Bu sebeple bu rivayetler üzerinde ciddiyetle durma gereği hasıl olmuştur. Zira şeytanın bu hamlesi vahyin korunmuşluğuna ve Hz. Peygamber'in ismet sıfatına muhalif görünmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de “*Ona ne önünden ne ardından bâtil yaklaşamaz.*”² buyurularak vahyin ilahî koruma altına alındığı, dolayısıyla da ne nüzûlü esnasında ne de bilahare tahrif, tebdil ve tağyir edilemeyeceği açıkça ortaya konulmuştur. Hâl böyle iken hadis eserlerinden bir ikisini istisna yapacak olursak hiçbirinde yer verilmeyen, vahyin güvenilirliğine ve nübüvve gölge düşürecek bir rivayete gerek tefsir ve gerekse siyer kitaplarında fazlaca yer verilmiştir.³ Garânîk kıssası adıyla meşhur bu rivayete göre Necm Sûresini Kâbe-i Muazzama yanında okuyan Resûlullah'ın (s.a.s.), kıraatine/arzusuna şeytan müdahalede bulunmuştur. İddiaya göre şeytan, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “*Lât ve Uzza'yı, diğer üçüncüsü Menât'ı gördünüz mü?*”⁴ âyetini okuması akabinde onun sesini taklit ederek “*Şu yüce Garânîk (kuğular), onların şefaatleri umulur.*” cümlesini ilkâ etmiştir. İlkâ edilen bu ifadeyi duyan müşrikler, Necm Sûresi sonunda secdeye kapanan Nebi (s.a.s.) ve ashâbı ile beraber secdeye kapanmış ve çok mutlu olmuşlardır. Yine iddiaya göre bu hadise üzerine Cebrâîl, Resûlullah'a (s.a.s.) gelerek “*Şu yüce Garânîk, onların şefaatleri umulur.*” cümlesini ona getirmediğini söylemiş, Hz. Peygamber de (s.a.s.) çok müteessir olmuştur.⁵

¹ en-Necm 53/19-20.

² Fussilet 41/42.

³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fet-hu'l-bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 8/439; Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420), 23/238; Bk. Dipnot 189; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed (Dâru Tayyibe, 1999), 5/441.

⁴ en-Necm 53/19-20.

⁵ Ebü Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, thk. Ferîk mine'l-bâhisin (Riyâd: Dâru'l-Alûka, 1433), 7/437-40 (No. 2070).

Bu olay şayet anlatıldığı gibi ise bu durumda vahyin güvenilirliği ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ismet sıfatı sorgulanır hale gelmektedir. Eğer böyle değilse ya da rivayetin aslı yoksa o takdirde de bu rivayetin hadis, tefsir ve siyer kitaplarında yer bulmasının gerekçeleri üzerinde ciddiyetle durulması icap eder. Nitekim bu rivayet, bazı münekkithlerin dikkatini çekmiş, onlar da zaman zaman eserlerinin ilgili bölümlerinde bu mevzuya bazen kısa bazen uzunca izahla yer vermişlerse de 19. yüzyıla varıncaya kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında Anglikan kilisesinin ve bazı müsteşriklerin mezkûr rivayet üzerinden İslâm'a/vahyin güvenilirliğine dair matbuât üzerinden sorular sormaları üzerine Dâru'l-hikme'den⁶ yapılan açıklamayı çok yetersiz⁷ bulan Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1951), *Hâtemu'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi* ismiyle Garânîk rivayeti hakkında ilk müstakil çalışmayı yapmıştır. Akseki bu çalışmasında genelde âyet ve hadisler üzerinden hareketle Resûlullah'ın (s.a.s.) ismeti ve vahyin korunmuşluğuna yoğunlaşmış, meşhur bazı şârihlerin rivayetin senet ve metinlerine dair yaptıkları değerlendirmeler yanında akli gerekçelerle de meseleyi ele almaya çalışmıştır. 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İsmail Cerrahoğlu'nun (ö. 2022) "Garânîk Meselesinin İstismarcıları" isimli makalesiyle Nâsırüddîn el-Elbânî'nin (ö. 1999) *Nasbu'l-mecânîk li-nesfi kıssati'l-Garânîk* isimli eseri bu konuda yapılan iki müstakil çalışma olmuştur. Cerrahoğlu çalışmasında Garânîk hadisesinin detaylarına inmeyeceğini, bu konuda yapılan araştırmaların neticeleriyle iktifa edeceğini, ana hedefinin bu hadise üzerinden Batılıların bu konuyu nasıl istismar ettiğini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir.⁸ Elbânî ise çalışmasında tefsir, siyer eserleri dâhil olmak üzere Garânîk kıssasına dair rivayetlerin tümünü senet yönüyle incelemiştir.⁹

21. yüzyılın başlarında ise Yunus Emre Gördük, "Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânîk Olayı Örneği" adlı çalışmasıyla kıssayı tefsirler bağlamında kronolojik ele almaya çalışmıştır.¹⁰

⁶ XX. yüzyılın başlarında güçlenen ve Osmanlı topraklarında da faaliyet gösteren İslâm'a muhalif cereyanların reddedilmesi ve İslâm âleminde yeni yeni ortaya çıkan birtakım dinî meselelerin İslâmî esaslar çerçevesinde halledilmesi amacıyla kurulmuş olan kuruluş. Bk. Sâdık Albayrak, "Dâru'l-hikmeti'l-İslâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/506.

⁷ Ahmed Hamdi Akseki, *Hâtemu'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341), 10.

⁸ İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 70.

⁹ Nâsırüddîn el-Elbânî, *Nasbu'l-mecânîk li-nesfi kıssati'l-Garânîk* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1417).

¹⁰ Yunus Emre Gördük, "Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânîk Olayı Örneği" *Artuklu Akademi* 1/5 (Haziran 2018), 1-38.

Bizi bu çalışmaya yönlendiren ana saik, tefsir ve siyer eserlerinde çokça yer bulabilen¹¹ bu rivayetin Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Sünen*'i, Bezzâr'ın (ö. 292/905) *el-Bahrü'z-zehhâr*'ı ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'i dışındaki hadis ana kaynaklarında nakledilmemiş olmasıdır. Hadis musannefâtı içerisinde sadece bu üç eserde kendine yer bulan bu rivayetlerin mezkûr eserlerde yer alan isnatlar yönüyle ele alınıp incelenmesi zarureti hâsıl olmuştur. Zira yukarıdaki mezkûr eserlerde böylesi bir çalışma yapılmamıştır. Bunun için bu eserlerdeki merviyâtın râvilerinin mevsukiyeti, senedlerin ittisâl durumu, ricâl ve cerh-ta'dîl kaynakları üzerinden değerlendirilmiştir. Zaman zaman da ilgili rivayetin hadis kaynakları dışında yer alan bazı isnatlarının durumu hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çünkü bu çalışmadaki ana hedefimiz Garânik ile alakalı hadis kaynaklarında yer alan rivayetleri esas alarak onlara yoğunlaşmaktır. Daha sonra Garânik rivayetlerini, içerisinde Garânik kıssasının yer almadığı rivayetlerle mukayesesi yapılmıştır. Zira aynı muhteva ve olayla alakalı iki rivayet grubunun gerek tarik gerek sıhhat gerekse manaca mukayese edilmesi Garânik rivayetlerinin sıhhati hakkında hüküm verebilmemizi kolaylaştıracaktır. Bu amaçla isnat şemalarına da yer verilmiştir. Tüm bunlarla birlikte Garânik kıssasının metin/muhteva değerlendirmesi, şârihlerin ve müfessirlerin yorumlarıyla ele alınmaya çalışılarak bir sonuca gidilmeye çalışılmıştır.

Hadis musannefâtını gözden geçirdiğimizde, Resûlullah'ın (s.a.s.) beraberindeki Müslümanlarla, Necm Sûresini tilâveti akabinde secde yaptığı, müşriklerin de bu esnada onlarla birlikte secde ettiklerine dair rivayetleri içerisinde Garânik olayının yer aldığı rivayetlerle yer almadığı rivayetler olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür.

1. Garânik/Kuğular İfadesinin Yer Aldığı Rivayetler:

Üç muhaddis içerisinde Garânik ifadesinin yer aldığı rivayetlere eserlerinde yer vermiştir.

1.1. Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) rivayeti

Saîd b. Mansûr'un kaybolduğu düşünülen *Sünen*'inin III. cildine ait nüshası bulunmuş ve Habîbürrahmân el-A'zamî tarafından neşredilmiştir. Bilahare Suudi Arabistanda şahsî bir kütüphanede eserin yarından sonrası bulunmuş olup¹² aşağıda yer vereceğimiz rivayet bu nüshanın rivayetidir.

¹¹ İlgili örnekler için bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverîdî, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1409), 87; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sāhibi's-şerî'a*, thk. Abdulmu'tî el-Kal'acî (Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1408), 2/286; Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *er-Ravzû'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1412), 1/119.

¹² Mehmed Efendioğlu, "Saîd b. Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/562.

Rivayetin metni:

“Resûlullah (s.a.s.) Kureyş meclislerinden büyük bir mecliste oturdu. Aziz ve Celîl olan Allah’tan o vakitte onların kendisinden ayrılmamaları için herhangi bir şey gelmemesini temenni etti. Bunun üzerine Aziz ve Celîl olan Allah *“Battığı zaman yıldızlara ant olsun ki sahibiniz (Muhammed) sapmadı, batıla da inanmadı.”*¹³ âyetlerini inzal etti. Resûlullah (s.a.s.) onlara *“Lât ve Uzza’yı diğer üçüncü olarak Menât’ı”* âyetine kadar okudu. Şeytan hemen ona iki kelime kattı. *“Şu yüce Garânîk (kuğular), onların şefaati umulur.”* Resûlullah (s.a.s.) Sûrenin kalanını okudu. Bilahare Sûre sonunda secde etti. (Oradaki) topluluk da onunla birlikte secde ettiler. Velîd b. Muğîre çok yaşlıydı. (Secde kastıyla) hemen toprağı yüzüne götürdü. ‘Biz, Allah’ın hayat veren, öldüren, yaratan ve rızık veren olduğunu biliyoruz. Fakat ilahlarımız onun katında bize şefaati ederler. Senin ona bir pay vermene gelince, o takdirde biz seninle beraberiz.’ Akşam olunca Cebrâîl geldi ve Resûlullah (s.a.s.) ona Sûreyi arz etti. Şeytanın ilkâ ettiği iki cümleye gelince ‘Ben sana bu iki cümleyi getirmedim.’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ‘Allah’a iftira ettim, Onun demediğini Allah’a nispet ettim (öyle mi)’ dedi. Bu sebeple o, âyetle itâb olundu. *‘Onlar az kalsın sana vahyettiğimiz şeyden başkasını bize iftira edesin diye seni fitneye düşürecekler, o takdirde seni dost edineceklerdi’*¹⁴ ayeti nazil oldu. Resûlullah (s.a.s.) bu iki cümleden dolayı çok gamlandı, çok kederlendi. Öyle ki Hâc Sûresindeki şu âyet indirildi. *‘Biz senden önce hiçbir resul ve hiçbir nebi göndermedik ki o (bir şey) temenni ettiği zaman şeytan onun dileği hakkında ille bir (fitne meydana) atmış olmasın. Nihayet Allah şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir, iptal eder. Yine Allah âyetlerini sabit kılar. Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.’*¹⁵ O buna çok sevindi ve içi rahatladı.”¹⁶

Bu rivayetin senedi şöyledir: Saîd (b. Mansûr) > Ebû Ma’ser > Muhammed b. Kâ’b. Bu râvilerin cerh ve ta’dîl durumları hakkında kaynaklarımızda şu bilgiler yer almaktadır:

Ebû Osman künyeli Saîd b. Mansûr Şu’be el-Horasânî el-Mervezî, Cûzcân’da doğmuş, Belh’de büyümüş, ilim için birçok beldeyi dolaşmış, Mekke’ye yerleşip hayatını orada noktalamıştır.¹⁷ Saîd b. Mansûr, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ve Leys b. Sa’d (ö. 175/791) gibi şeyhlerden hadis rivayet etmiş olup mezkûr isnatta

¹³ en-Necm 53/1-2.

¹⁴ el-İsrâ 17/53.

¹⁵ el-Hac 22/52.

¹⁶ Saîd b. Mansûr, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, 7/437-40 (No. 2070).

¹⁷ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: er-Risâle, 1400), 11/77.

yer alan Ebû Ma‘şer Nuaym b. Abdurrahmân da bu şeyhlere dendir.¹⁸ Saîd’in güvenilirliğine ilişkin sika ve sebt kavramları kullanılmış, aynı zamanda da hafız olduğu vurgulanmıştır.¹⁹

Ebû Ma‘şer Necîh b. Abdurrahmân el-Medenî, mükâteb köle iken azad edilmiş olup Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Nâfi‘ (ö. 117/735), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), başta olmak üzere pek çok şeyhten hadis rivayet etmiş, kendisinden de aralarında Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14), Vekî‘ b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ve Said b. Mansûr’un da bulunduğu azımsanamayacak sayıda râvi nakilde bulunmuştur.²⁰ Ebû Ma‘şer hicrî 170 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.²¹ Onun çok zeki ve hafız²² olduğunu ifade edenler yanında “yerin ve göğün en yalancısı” iddiasıyla tenkit edenler de olmuştur.²³ Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) göre sadûk bir ravi olup²⁴ Muhammed b. Ka‘b’dan rivayetleri yazılabilir.²⁵ Abdurrahmân b. Ebî Hâtim (ö. 327/938), Ahmed b. Hanbel’in Ebû Ma‘şer’den nakleden birinin hadisini yazdığını görünce çekinmeyi bırakıp hadislerini rahatça yazmaya başladığını ifade etmesi,²⁶ Ebû Ma‘şer’in mevsûkiyetinde sorun olduğu izlenimi vermektedir. Nitekim Yahyâ b. Maîn’in (ö. 233/848) onu hadiste “leyse bi’l-kaviy” ile niteleyerek zayıf olduğunu belirtmesi²⁷ ayrıca Ebû Zûr’a’nın (ö. 264/878) da onun hakkında benzer ifadeler kullanması sika olmadığını gösterir niteliktedir. Ebû Ma‘şer hakkında Buhârî (ö. 256/870) “metrûku’l-hadîs”, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) zayıf hükmünü vermişlerdir.²⁸ Tirmizî’nin (ö. 279/892), ilim ehlinde bazılarının onu hafızası yönüyle eleştirmiş olduklarına dair kaydı Ebû Ma‘şer’in zayıflığının ortaya konulması açısından önemlidir. Kimilerine göre onun hafıza sorunu ölümüne yakın ortaya çıkmıştır.²⁹ Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49) nezdinde son derece zayıf bir ravidir.³⁰ Münekkittlerin genel kanaati onun zayıf bir râvi olduğu yönünde olsa da hadislerinin

¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 11/78.

¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 11/80-1.

²⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/323-4.

²¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/330.

²² Ebû Ma‘şer, megâziye dair ezberlerini tabîinden bazılarının hocalarıyla yapmış oldukları müzâkere esnasında ezberlediğini ifade etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/330.

²³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/324-5.

²⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-‘İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl*, thk. Vasiyyullah Muhammed (Riyâd: Dâru’l-Hânî, 1422), 1/212.

²⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/325-6.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/326.

²⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/326-7.

²⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/327.

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/327-8.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/328.

yazılabileceği ifade edilmiştir.³¹ Bütün bu görüşlerden hareketle Ebû Ma‘şer’in sika hüviyeti elde edemediğini, yalancılıkla itham edilse de müfesser bir gerekçe sunulmadığı için zayıf bir râvi olduğunu söylememiz mümkündür. İsnadında yer aldığı bu rivayetin akâide dair önemli konular içermesinden dolayı mezkûr rivayetin kendisiyle ihticâc edilmeye elverişli olmadığı âşikar bir durumdur.

Ebû Hamza Muhammed b. Kâ‘b el-Kurazî (ö. 117/735) bir süre Kûfe’de bilahare Medine’de ikamet etmiş birisidir. Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/693), İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Zeyd b. Erkâm’dan (ö. 68/688) rivayette bulunmuştur.³² Kendisinden ise İbnu’l-Münkedir (ö. 131/748) ve Mûsa b. Ubeyde gibi pek çok kişi rivayette bulunmuştur. İlim ehli, Muhammed b. Kâ‘b’ı sika olarak kabul etmişler ve onun Kur’an’ın tefsirini en iyi bilenlerden olduğunu vurgulamışlardır.³³ Onun Hz. Peygamber hayatta iken dünyaya geldiği kanaatinde olanlar da bulunmaktadır.³⁴ Bu durum ilgili isnadın muttasıl değil mürsel olduğunu gösterir. Zira Muhammed b. Kâ‘b sahâbî değildir. Rivayete gerek mürsel olması gerekse isnadında yer alan Ebû Ma‘şer’in zayıf râvi kabul edilmesi sebebiyle sahih veya hasen hükmü verme imkânı kalmamaktadır.

Rivayet metin yönüyle ele alındığında Hz. Peygamber’e atfedilen ‘Allah’a iftira ettim...’ sözü³⁵ ismet sıfatını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca ‘... Allah’tan onların kendisinden ayrılmamaları için o vakitte herhangi bir şey gelmemesini temenni etti.’ ifadesi de dikkat çekicidir. Zira buradaki olayı yaşayan bizzat Hz. Peygamber ise “temenni etti” ifadesi yerine “temenni ettim” ifadesi yer almalıydı. Ya da râvinin “Resûlullah’ı (s.a.s.) temenni ederken işittim” demesi gerekirdi.

1.2. Bezzâr Rivayeti (ö. 292/905)

Bezzâr rivayeti Saîd b. Mansûr rivayetinden daha kısa bir rivayet olup Saîd b. Mansûr rivayetinde bulunan birçok husus buradaki metinde yer almamıştır. Rivayet şöyledir:

İbn Abbâs’tan -(Râvi) Zannımca hadiste şüphe(li bir durum) var.- “Nebî (s.a.s.) Mekke’de idi. Necm Sûresini “*Lât ve Uzza’yı, diğer üçüncüsü Menât’ı gördünüz mü?*” âyetinin sonuna kadar okudu. Birden onun lisanı üzerinden “Şu yüce Garânikler (kuğular), onların şefaati umulur.” ifadesi

³¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29/329.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tehzîbü Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Ganîm Abbâs (el-Fârûku’l-Hadisîyye, 1425), 8/266.

³³ Zehebî, *Tehzîbü Tehzîb*, 8/267-68.

³⁴ Zehebî, *Tehzîbü Tehzîb*, 8/267.

³⁵ “Üstelik bir yalanı Allah’a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bunlar Rablerinin huzuruna arz olunacaklar, şahitler de şöyle diyecekler: ‘İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir. İyi bilin ki: Allah’ın laneti zalimlerin üzerinedir.’” (Hûd 11/18) âyeti mucibince Resûlullah’ın (s.a.s.) Rabbine karşı iftira etmesi muhâldir.

dökülüyordu. Bunu Mekke ahalisi müşrikleri işittiler ve bundan dolayı sevindiler. Bu durum Resûlullah'a ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Biz, senden evvel hiçbir resul, hiçbir nebî göndermedik ki o, (bir şey) arzu ettiği zaman şeytan onun dileği hakkında ille de (bir fitne meydana) atmış olmasın. Nihayet Allah, şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir; iptal eder. Yine Allah âyetlerini sabit (ve mahfuz) kılar.” âyetini indirdi.³⁶

Bu rivayetin isnâdı şöyledir: Bezzâr > Yûsuf b. Hammâd > Ümeyye b. Hâlid > Şu‘be > Ebû Bîşr > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs.

Bezzâr bu hadisin isnadı hakkında şu notu düşmüştür: “Biz, bu hadisin ne bu isnat dışında zikri câiz olacak muttasıl bir senetle rivayet edildiğini ne de bu hadisi Ümeyye haricinde Şu‘be’ye (Ebû Bîşr > Saîd > İbn Abbâs) tarikiyle isnat eden birini biliyoruz. Biz onu sadece Yûsuf b. Hammâd’dan işittik. O, sikaydı. Ümeyye dışında onu ‘Ebû Bîşr > Saîd b. Cübeyr’ tarikiyle nakledenlerin rivayetleri mürseldir. Bu hadis ancak ‘Kelbî > Ebû Sâlih > İbn Abbâs’ (tarikiyle) biliniyor. Ümeyye meşhur bir sikadır.”³⁷ Bezzâr’ın bu açıklamalarından mezkûr isnat dışında muttasıl güvenilebilecek bir rivayette rastlanılamadığı, diğer rivayetlerin ise mürsel olduğu için sıkıntılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda mezkûr isnadın râvilerinin mevsûkiyyetinin ele alınması yerinde olacaktır.

Yûsuf b. Hammâd el-Ma‘nî’den (ö. 245/859) Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Tirmizî ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.³⁸ Nesâî onun sika olduğunu belirtmiş, İbn Hibbân (ö. 354/965) ise ona *es-Sikât*’ında yer vermiştir.³⁹ Ricâl kayıtlarında yer alan, Yûsuf b. Hammâd’ın Ümeyye b. Hâlid el-Ezdî’den hadis naklettğine dair bilgi⁴⁰ senedin ittisali açısından önem arz etmektedir.

Ümeyye b. Hâlid el-Ezdî el-Basrî (ö. 201/816) münekkitler tarafından sika olarak tavsif edilmiş bir ravidir.⁴¹ Şu‘be b. el-Haccâc’dan (ö. 160/776)

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-Ulûmî ve’l-Hikem, 1988), 11/296 (No. 5096).

³⁷ Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 11/296.

³⁸ İlgili örnekler için bk. Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1374), “Salât”, 50; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi’l-kütübi’l-Arabîyye, ts.), “Cenâiz”, 57; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “Libâs”, 13; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (Haleb: el-Matbûâtü’l-İslâmiyye, ts.), “Menâsik”, 79.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/419.

⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/419.

⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 3/332.

hadis almıştır.⁴² Kendisinden rivâyet edenler arasında Yûsuf b. Hammâd'ın bulunduğu dair bilgilere rastlanılması⁴³ senedin bu kısmının muttasıl olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Şu'be b. el-Haccâc el-Ezdî el-Basrî hadis ilminde kendi devrinin en bilgini kabul edilmiştir.⁴⁴ Şu'be, Ümeyye b. Halid'in şeyhlerindendir.

Ebû Bişr Ca'fer b. Ebî Vahşiyye el-Yeşkurî el-Basrî hicrî 124 yılında vefat etmiş olup⁴⁵ birkaç münekkidi istisna edecek olursak genellikle sika kabul edilmiş bir râvidir.⁴⁶ İbn Adî (ö. 365/976) onun hakkında "lâ be'se bih"⁴⁷ lafzını kullanmayı tercih ederken,⁴⁸ Şu'be onun Habîb b. Sâlim ve Mücâhid'den naklettiği rivayetleri zayıf kabul etmiştir.⁴⁹ Şu'be'nin Ebû Bişr'den hadis naklettiğine dair kayıtlar ona olan güveninin bir göstergesi olabilir.⁵⁰ Ebû Bişr hadis hafızı Ebû Muhammed Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (ö. 94/713 [?]), ashâbdan İbn Abbâs, Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre'den hadis nakletmiştir.⁵¹ Ebû Bişr'ın Saîd b. Cübeyr'den rivayette bulunduğu bilgisi⁵² yanında İbn Abbâs'ın talebeliğini yapmış olması senedimizin ittisali yönünden önemlidir.

Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib (ö. 68/687-88) Resûlullah (s.a.s.) vefat ettiğinde on üç yaşında olup sığar-ı sahâbedendir.⁵³ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vîli öğret" duasına mazhar

⁴² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: er-Risâle, 1405), 4/322-5/465.

⁴³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/331.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/202-3.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/466.

⁴⁶ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdilberr, *el-İstignâ fî esmâi'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilmî bi'l-künâ*, thk. Abdullah Merhûl (Dâru İbn Teymiyye, 1405), 1/457.

⁴⁷ Lâ be'se bih; "Ta'dîlin Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır." Bk. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2015), 159.

⁴⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 2/393.

⁴⁹ İbn Abdilberr, *el-İstignâ*, 1/457; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/466.

⁵⁰ Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Hâkim el-Kebîr, *el-Esâmî ve'l-künâ*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Fârûk, 1436), 1/11; İbn Abdilberr, *el-İstignâ*, 1/457.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/322.

⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/322.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421), 6/321.

olmuş,⁵⁴ Kur'an ilimlerinde meşhur bir sahâbidir. Hicrî altmış sekiz tarihinde vefat etmiştir.⁵⁵

Mezkûr isnad Şu'be öncesinde an'aneli ondan sonra tahdîs sigasıyla nakledilmiştir. Senedin ittisâlinde bir sorun görünmediği gibi râvilerin mevsûkiyeti hususunda da tenkide medar bir ifadeyle karşılaşılmamıştır. Raviler içerisinden Ebû Bîşr'in sikalık yönünden en alt mertebede olduğu söylenebilir. Zira "lâ be'se bihi" tabiri âlimlerin çoğuna göre orta derece ta'dîli göstermesi yanında böylesi bir ravinin rivayeti i'tibâr için kaydedilmektedir Rivâyet sahâbe mürseli gözükmektedir. Zira İbn Abbâs'ın Garânik hadisesine yaş itibariyle şahit olması mümkün değildir.⁵⁶ Senet itibariyle makbul (hasen) sınıfa dâhil edebileceğimiz bu rivayeti acaba metin itibariyle de sahih sınıfına dâhil edebilir miyiz? Çünkü ileride görüleceği üzere Resûlullah'ın (s.a.s.), Kâbe yanında Necm Süresini okuyup oradakilerle birlikte secde ettiğine dair gerek Abdullah b. Abbâs'tan gerekse farklı sahâbîlerden pek çok rivayet nakledilmiştir ki bu mervîyyâtta Garânik'in/putların övüldüğüne dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Dolayısıyla da Kur'an tefsirinde otorite kabul edilen İbn Abbâs'ın Hâc Süresi 52. âyetin sebab-i nüzûlü durumunda olan bu rivayete vahyin güvenilirliği ve Hz. Peygamber'in ismeti bağlamında değinmemiş olması mezkûr rivayetin sıhhatinde şüphe uyandırmaktadır.

Bezzâr'ın, "Bu hadis ancak 'Kelbî > Ebû Sâlih > İbn Abbâs' (tarikiyle) biliniyor" ifadesini ele aldığımızda râvi Muhammed b. Sâib el-Kelbî mecrûh kabul edilmiştir. Zira onun, Ebû Sâlih'ten naklettiği rivayetlerin yalan olduğunu itiraf etmesi dolayısıyla yalancı⁵⁷ ve Hz. Ali'nin bulutlar üzerinde yaşadığını savunması sebebiyle de Sebeiye taraftarı olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸

1.3. Taberânî Rivayeti

Taberânî'nin ve Bezzâr'ın rivayetleri İbn Abbâs tarikli olup metin itibariyle yakın ifadeler içermektedirler. Rivayet şöyledir:

İbn Abbâs'tan; "Resûlullah (s.a.s.) Necm'i okudu. O, "Lât ve Uzza'yı gördünüz mü? Ve üçüncüsü diğer Menât'ı" âyetine varınca şeytan onun lisanı üzerinden "İşte yüce Garânik/kuğular. Onların şefaati umulur."

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/322.

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/345.

⁵⁶ Abdullah b. Abbâs hicretten dört yıl önce dünyaya gelmiştir. Bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ 'i'l-emsâr ve a'lâmü 'ulemâ 'i'l-aktâr*, thk. Merzûk Ali İbrahim (Dâru'l-Vefâ, 1411), 28.

⁵⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: er-Risâle, 1424), 5/228.

⁵⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddissîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâhid (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 2/253-4.

(ifadesini) ilkâ etti. O secde edince Müslümanlar ve müşrikler de secde ettiler. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle “*Biz, senden evvel hiçbir resul, hiçbir nebi göndermedik ki o, (bir şey) arzu ettiği zaman şeytan onun dileği hakkında ille (bir fitne meydana) atmış olmasın.*”⁵⁹ âyetini “*...kısır bir günün azabı çatıncaya kadar*”⁶⁰ âyetine kadar inzal etti. (*‘kısır bir gün’* yani) Bedir günü.⁶¹

Bu rivayetin isnâdı şöyledir: Taberânî > el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî ve Abdân b. Ahmed > Yûsuf b. Hammâd el-Ma’nî > Ümeyye b. Hâlid > Şu’be > Ebû Bişr > Saîd b. Cübeyr (Ben bu hadisi ancak İbn Abbâs tarikiyle biliyorum, diyerek) > İbn Abbâs

Mezkûr râvilerin mevsûkiyyetini ele aldığımızda şunları söylenebiliriz: Ebû Muhammed el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî hakkında el-Hüseyn b. İbrâhim el-İclî’nin (ö. 261/875) “Seyyah hafızlardandır.” ifadesinden başka bir kayda rastlanılamamış olup, hicrî 209 tarihinde vefat ettiği ifade edilmiştir.⁶²

Abdullah b. Ahmed b. Mûsa el-Ahvezî, “Abdân” ismi ile tanınmıştır. Taberânî’nin şeyhlerinden olup hafız ve sika olduğu kaydedilmiştir.⁶³ Yûsuf b. Hammâd el-Ma’nî’den rivayet edenler arasında Abdân b. Ahmed el-Ahvâzî’nin yer almış olması⁶⁴ senedin ittisâli açısından önemlidir.

İsnadın geri kalan kısmı Bezzâr’ın naklettiği “Yûsuf b. Hammâd > Ümeyye b. Hâlid > Şu’be > Ebû Bişr > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs” isnadı ile aynı olduğu için râvilerin güvenilirliğini ve senedin muttasıl olup olmadığını tekrardan ele almamıza gerek yoktur. Her iki rivayetin metinlerini ele aldığımızda Bezzâr’ın metninde yer alan “... Birden onun lisanı üzerinden ‘Şu yüce Garânîk (kuğular), onların şefaati umulur.’ ifadesi döküliverdi.” cümlesi yerine “... şeytan onun lisanı üzerinden ‘İşte yüce Garânîk/kuğular. Onların şefaati umulur.’ (cümlesini) ilkâ etti.” ifadesinin yer alması oldukça mühimdir. Zira birinci ibarede “Şu yüce Garânîk (kuğular), onların şefaati umulur.” sözünün sahibi Resûlullah (s.a.s.) iken, ikinci ibarede bu sözün sahibi şeytan olmaktadır. Dolayısıyla her iki metin

⁵⁹ el-Hac 22/52.

⁶⁰ el-Hac 22/55.

⁶¹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi İbn Abdülmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 12/53 (No. 1245).

⁶² Abdülkerîm ed-Düeynî, *Bulûgu'l-emânî fî terâcimillezîne lem ya'rîfhum el-İmâmu'l-Elbânî* (Ammân: Dâru'l-Eseriyye, 1433), 204. Not: Düeynî'nin atf yaptığı ravi Ebû Muhammed el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî hakkında İclî'nin *Sikâr*'ında herhangi bir bilgiye rastlanılamadığı gibi cerh-ta'dil eserlerinde de herhangi bir malumata rastlanılamamıştır.

⁶³ Düeynî, *Bulûgu'l-emânî*, 479.

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/419.

arasında büyük fark ortaya çıkmaktadır. Birinci metni esas aldığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ismet sıfatına, vahyin mahfuzluğuna gölge düşüren bir vakıayla karşılaşılırken ikincisinde şeytanın bir desisesiyle karşı karşıya kalındığı ve bunun da inzal edilen bir âyetle bertaraf edildiği anlaşılmaktadır. Şu durumda her iki metin arasında iztirâb⁶⁵ olduğunu söylememiz mümkündür.

Garânîk mevzusunun hadis musannefâtı dışındaki bazı eserlerde de İbn Abbâs tarikli dört ayrı rivayetine rastlanılmaktadır. Bizim inceleme alanımız dışında kalan bu dört rivayetin sıhhat durumlarının bilinmesi bize değerlendirme yaptığımız rivayetlerin durumu hakkında da bir ipcu verebilir. Nitekim bu rivayetleri tetkik eden Elbânî her birinin zayıf veya munkatı olduğu sonucuna varmıştır.⁶⁶

Garânîk'e dair İbn Abbâs rivâyetine yer veren Taberânî daha sonra bu olay sebebiyle Habeşistân'a hicret eden muhacirlerin Mekke'ye geri döndüklerine dair uzunca bir rivayete yer vermiştir. Urve tarikli mürsel rivayet kısaca şöyledir:

Urve, ilk kez Habeşistan'a hicret eden Ca'fer (ö. 8/629) ve ashabının isimlerini ki babası Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) da onlardandır zikrettikten sonra şöyle dedi: "... Sonra Ca'fer b. Ebî Tâlib ve arkadaşlarından önce ilk kez (hicret için) gidenler, Allah Azze ve Celle'nin "*Battığı zaman yıldız ant olsun ki*"⁶⁷ âyetinin yer aldığı sûreyi inzal ettiği vakit geri döndüler. Kureyş müşrikleri 'Bu kişi ilahlarımızı hayır ile anarsa onu ve ashâbını kabul ederiz. Oysa ki o, dinine muhalefet eden Yahudi ve Hristiyanlardan hiçbir kimseyi bizim ilahlarımızı kötü ve hakaretle andığı gibi anmamaktadır. Allah Azze ve Celle "*Ve'n-Necmi*"'yi zikretmiş olduğu sûreyi indirince Resûlullah (s.a.s.) '*Lât ve Uzza'yı ve diğer üçüncüleri olan Menât'ı gördünüz mü?*' âyetini okudu. Şeytan da o esnada tağutlardan bahsettiği bir cümleyi o (kıraate) ilkâ ederek şöyle söyledi; "Onlar yüce kuğulardır. Kesinlikle onların şefaatleri umulur." Bu, şeytanın (âyetle karıştırmak amaçlı söylediği) kafiyeli bir sözü ve fitnesiydi. Bu iki cümle müşriklerin her birinin kalbinde yer etti ve dilleri (bu ifadelere) kayıverdi. Onunla muştulanarak 'Muhammed ilk dinine, kavminin dinine döndü.'

⁶⁵ Muztarib fi'l-metn: Metni birbirlerine zıt oldukları hâlde birini diğerine tercih imkânı bulunmayan hadislerden her biridir. Muztarib hadisler ekseriya zayıf hadislerdendir. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları*, 242.

⁶⁶ Elbânî, *Nasbû'l-mecânîk*, 32. İbn Abbâs tarikli bu dört tarik ve zaaf sorunları hakkında kısaca şunlar zikredilebilir: a. el-Kelbî > Ebû Sâlih > İbn Abbâs. Kelbî kezzâb olduğu için şiddetli zayıftır. b. Ebû Bekr el-Huzelî ve Eyyûb > İkrime > İbn Abbâs. Ebû Bekr el-Huzelî, metrûkû'l-hadîs'tir. c. Süleymân et-Teymî > Ona nakleden birinden > İbn Abbâs. İsmi zikredilmeyen bir râvi bulunmaktadır. d. Muhammed b. Sa'd > Babamdan > Amcamdan > Babamdan > Babasından > İbn Abbâs. Bu isnadda ise dört zayıf râvi yer almıştır.

⁶⁷ en-Necm 53/1.

dediler. Resûlullah (s.a.s.) Necm Sûresinin sonuna varınca secde etti. Beraberindeki Müslüman ve müşrikler de secde ettiler. Velid b. Muğîre ise yaşlı olduğu için avucuna aldığı toprağa secde etti. Her iki grup da kendi cemaatlerinin Resûlullah'ın secdesine (ittibaen) secde edişlerine şaşırdılar. Müslümanlara gelince onlar müşriklerin iman ve yakîne sahip olmamalarına rağmen secde etmelerine şaşırdılar. Müslümanlar, şeytanın müşriklerin lisanlarına ilkâ ettiği şeyi duymamışlardı. Müşrikler ise şeytanın Nebî'nin arzusuna (ümniyyesine) ilkâ ettiklerini duyunca Nebî (s.a.s.) ve ashâbına karşı gönülleri ısındı. Şeytan, onlara Resûlullah'ın (s.a.s.) secdede o cümleleri okuduğunu, bu sebeple de onların ilahlarına tazim için secde ettiklerini söyledi. Bu söz insanlar arasında hemen yayıldı. Şeytan bu sözü öylesine izhâr etti ki ta Habeşistan'a kadar ulaştı. Osmân b. Mazûn, Abdullah b. Mes'ûd ve Mekke ehlinde olanlarla birlikte olanlar, insanların Müslüman olduğunu, Resûlullah (s.a.s.) ile namaz kıldıklarını hatta Velid b. Muğîre'nin bile avucundaki toprağa secde ettiğini işitince hemen geri döndüler. Bu (olay) Resûlullah'a (s.a.s.) çok ağır geldi. Akşam olup Cebrâil yanına gelince ona dert yandı. Bunun üzerine ondan okumasını emretti ve o da ona okudu. O (ilkâ edilen cümleye) gelince Cebrâil o (cümleden) beri olduğunu ifade ederek 'Bu iki cümleden Allah'a sığınırım' dedi. Resûlullah (s.a.s.) bu durumun farkına varınca bu ona çok ağır geldi ve 'Şeytana itaat ettim. Onun kelimasını söyledim. Beni Allah'ın emrine ortak yaptı.' dedi. Bunu üzerine Allah Azze ve Celle şeytanın ilkâ ettiğini nesh edip ona şu âyeti indirdi: *'(Ey Resûlüm!) Senden önce, hiçbir resûl ve hiçbir nebi göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu zaman (sustuğu bir anda), şeytan (dinleyenleri yanıltmak isteyerek) onun temennisine bir şey atmış olmasın! Allah, şeytanın attığını derhâl giderir; sonra Allah âyetlerini sağlamlaştıır: Çünkü Allah, Alîm'dir, Hakîm'dir. (Allah'ın buna müsaade buyurması) şeytanın (meydana) atacağı (fitneyi) kalplerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katı olanlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir. Hiç şüphe yok ki o zalimler (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler.'*⁶⁸ Allah onu, şeytanın kafiyeli sözleri ve fitnesinden temize çıkarınca müşrikler sapkın anlayışlarına ve (Müslümanlara karşı) düşmanlıklarına geri döndüler." Rivayetin devamında Habeşistan'dan dönen Müslümanların açlık, korku gibi çeşitli nedenlerle Mekke'ye girmekten çekindikleri, Mekke ehlinde kendilerini koruma altına alacak birilerini araştırdıklarından bahsedilmektedir.⁶⁹

Bu rivayetin metninde bazı çelişkiler hemen göze çarpmaktadır. Bu çelişkileri şöyle sıralamak mümkündür:

⁶⁸ el-Hâc 52/53.

⁶⁹ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 9/34 (No. 8316).

1. Mekke müşriklerinin “Muhammed eski dinine yani kavminin dinine döndü” ifadesi Resûlullah’ın (s.a.s.) risâlet öncesi Hanîf⁷⁰ olduğu ve asla putlara tapmadığına dair bilgilerle çelişmektedir.

2. Mezkûr rivayette, Müslümanların şeytanın ilkâsını duymadıklarına dair bilgi yer almaktadır. Bu bilgiyle, Resûlullah’ın (s.a.s.) bahsi geçen olaydan belirli bir süre sonra Cebrâil’e yakınması arasında çelişki vardır. Zira Hz. Peygamber’in bu ilkâyı duyduğu izlenimi vermektedir. Şayet duymuşsa neden hemen müdahale etmemiştir? Zira karşılaşılan herhangi bir münkere kayıtsız kalınmaması gerektiğini vurgulayan Allah Resûlü’nün (s.a.s.),⁷¹ şahit olduğu vehamet karşısında suskun kalması düşünülemez.

3. Müslümanların, müşriklerin secde etmelerine şaşırdıkları görülmektedir. Müslümanlarla müşriklerin aralarında bu secde ediş sonrası herhangi bir diyalog geçmemesi ilginçtir. Zira ya Müslümanlar Resûlullah’a (s.a.s.) bunun sebebini soracaklar ya da Hz. Peygamber (s.a.s.) müşriklerle soracaktı. Çünkü müşriklerin Resûlullah (s.a.s.) ile Necm Sûresi akabinde secde etmiş olmaları onların İslam’ı benimsediğini gösteren bir işaretir. Kaldı ki “(Resûlüm!) Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendine kıyacaksın!”⁷² âyetinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) onların mümin olması için ne kadar büyük bir çaba ve beklenti içine girdiği görülmektedir.

4. Mezkûr rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Necm Sûresini okurken şeytanın ilkâsının farkına varmıştır. Bu durumda iki sorun karşımıza çıkmaktadır. Birincisi bu hilenin farkına varan Resûlullah (s.a.s.) neden bu konuda hemen Rabbine yönelip onun yardımını talep etmemiş de akşam vaktine kadar Cebrâil’in yolunu gözlemiştir. Akşama kadar geçen süre zarfında neden hiçbir Müslüman bu ilkâ edilen uydurma ifadelerle itiraz etmemiştir. Bedir harbinde “Ya Resûlallah! Orduyu buraya konuşturman Rabbini mi emretti yoksa senin tercihin mi?”⁷³ sorusunu soranlar, uğruna canlarını ortaya koydukları tevhid inancını yok edecek bir hamle karşısında nasıl olurda sessiz kalabilirler? Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.s.) akşama kadar beklemesi büyük bir risk barındırmaktadır. Öncelikle şirke götürücü bu hadise ile akşam vakti arasında pek çok müminin bu olay sebebiyle mürted olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. İkincisi belki de en önemlisi, Resûlullah’ın (s.a.s.) bu olay dolayısıyla çok müteessir olmasıdır.

⁷⁰ Hanîflik, müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir. Allah’ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en uygun olan tevhid dini olup Câhiliye döneminde bu tevhid inancı üzere olanlara hanîf denilmiştir. Bk. Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/35-36.

⁷¹ Müslim, “İmân”, 49.

⁷² eş-Şuarâ 26/3.

⁷³ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375), 1/620.

Çünkü rivayete göre şirke götürücü bu iki cümleyi Hz. Peygamber (s.a.s.) bizzat kendisi söylemiş olmaktadır. Oysaki mezkûr rivayete göre şeytanın ilkâsından ne Resûlullah'ın (s.a.s.) ne de ashâbının haberleri vardır. Şeytanın yaldızlı sözlerini sadece müşrikler işitmişlerdir. Kaldı ki mezkûr rivayete göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) işitmediği ve telaffuz etmediği cümleler hakkında suçluluk psikolojisine girmiş olması başka bir çelişkidir. Ama en önemli çelişki işitmediği ve söylemediği bu iki cümleyi Cebrâil huzurunda Necm Sûresini okurken tilâvet etmiş olmasıdır. Bu durum Resûlullah'ın (s.a.s.) ismet sıfatına halel getirdiği gibi '*Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*'⁷⁴ âyetinin mefhumuna da aykırıdır.

Urve tarikli bu rivayet mürsel konumunda gözükmektedir.⁷⁵ Zira henüz dünyaya gelmemişken gerçekleşmiş olan bir hadiseyi birinci ağızdan anlatmaktadır. Oysaki olayın içerisinde yer alan babası Zübeyr b. Avvam'dan ya da diğer sahâbilerden bu hadiseyi nakledebilirdi. Ayrıca içerisinde din adına pek çok vahamet barındıran böyle bir hadiseden babasının bahsetmemiş olması da oldukça ilginçtir. Zira Resûlullah'ın (s.a.s.) ismetini doğrudan ilgilendiren bir olay zuhur etmiştir. Bu arada bu rivayetin mevzuât⁷⁶ eserlerinde yer almadığını da ifade etmeliyiz. Böylesine birbiriyle çelişik ve anlamca Kur'an'a aykırı bir rivayetin mevzuât kitaplarında yer almamış olması da düşündürücüdür.

Bu rivayetin isnâdı şöyledir: Taberânî > Muhammed b. Amr b. Hâlid el-Harrânî > Ebî (Amr b. Hâlid) > İbn Lehîa > Ebu'l-Esved > Urve.

Mezkûr isnad İbn Lehîa'ya kadar tahdis sigasıyla ondan sonra an'aneli nakledilmiş olup râvileri hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ebû Ulâse künyeli Muhammed b. Amr el-Harrânî, Taberânî'nin (ö. 360/971) hocalarından olup hicrî 292 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁷ İbn Kattân'ın (ö. 198/813) onu sika bir râvi olarak tavsif etmesi⁷⁸ dışında onun hakkında herhangi bir malumata rastlanılamamıştır.

Babası, Amr b. Hâlid el-Harrânî olup Mısır'da ikamet etmiş ve orada hicrî 229 tarihinde vefat etmiştir. Hadis rivayetinde Zühêyr b. Muâviye (ö. 173/789) ve Leys'ten semâ etmiştir.⁷⁹ İbn Lehi'a'dan semânın olduğuna

⁷⁴ el-Hicr 15/9.

⁷⁵ Elbânî, *Nasbü'l-mecânîk*, 25.

⁷⁶ Uydurma hadisleri konu edinen eserlerin genel adı.

⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 12/201.

⁷⁸ Tefvîk b. Abdullah ez-Zintânî, *Tuhfetü'l-garîb bi terâcimi Mu'cemeyi'l-hâfızî 'l-Taberânî'l-Evsat ve's-Sagîr mimmen leyse bit'Tehzîb* (Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1430), 3/1139.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, ts.), 7/408.

dair kayıtlara da rastlanılmaktadır.⁸⁰ Amr b. Hâlid, Buhârî'nin şeyhlerinden olup⁸¹ sika kabul edilmiştir.⁸² Ebû Hâtim nezdinde ise sadûktur.⁸³

Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Lehîa el-Hadramî hicrî 96 yılında dünyaya gelmiştir. Mısır'da kadılık yapmış olan İbn Lehîa, tâbiinden yetmiş iki kişiye mülâkî olmuş, başta Sevrî (ö. 161/778), Ezvâî (ö. 157/774), Şu'be, İbnü'l-Mübârek olmak üzere pek çok kişi ondan rivayette bulunmuştur.⁸⁴ İbn Lehîa kimi muhaddislere göre sika, kimilerine göre ise zayıf bir râvidir. Onun güvenilirliğini etkileyen birkaç husustan bahsedilmektedir. En çok üzerinde durulan husus hicrî 170 yılında çıkan bir yangında evinin yanması olayıdır.⁸⁵ Zira bir görüşe göre bu elim olay neticesinde hadislerini rivayet ettiği kitaplarından bazılarını kaybetmiş, bilahare hıfzından yaptığı nakillerde ise zaman zaman sorunların/münkerlerin ortaya çıktığı iddia edilmiştir.⁸⁶ Bu meseleden hareketle, hicrî 174 yılında vefat eden⁸⁷ İbn Lehîa'nın evinin yanması sonrasındaki dört yılda aktardığı rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği, onlarla ihticâc edilemeyeceği, sadece i'tibâr amaçlı yazılabileceği ifade edilmiştir. Bazı muhaddisler ise onun yangında kitaplarının yandığına dair iddiayı kabul etmemişlerdir. Zira kimi müstensihler yangın sonrası İbn Lehîa'nın bazı eserlerinden istinsah yapıklarını ifade etmişlerdir.⁸⁸ Nitekim Yahyâ b. Maîn'e göre İbn Lehîa yangın öncesinde de sonrasında da zayıf bir râvidir.⁸⁹ Burada yeri gelmişken

⁸⁰ Ebû Muhammed Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed (Kuveyt: el-Heyetü'l-âhmeti li'l-inâyeti bitübâiin ve neşri'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1437), 6/272.

⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mugnî fî'd-du'afâ*, thk. Nuruddîn İtr (Katar: İdâretü İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, ts.), 2/483 Buhârî *Sahîh*'inde, Amr b. Hâlid'in sadece bir rivayetine yer vermiştir. Bk. "Vudû", 48.

⁸² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1393), 8/485; Zehebî, *el-Mugnî*, 2483.

⁸³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, 1271), 6/230.

⁸⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1403), 107.

⁸⁵ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye fî'l-ehâdissi'l-vâhiye*, thk. İşâdu'l-Hak el-Eserî (Faysalâbâd: İdâretü'l-ulûmi'l-eseriyye, 1401), 1/275.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/14.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 2/482.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, 1419), 1/175.

⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn fî'r-ricâl*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, t.y.), 97-108.

Garânîk rivayetini İbn Lehîa'dan nakleden Amr b. Halid el-Harrânî'nin bu yangın öncesi ona talebelik edenlerden olduğunu belirtelim.⁹⁰

İbn Lehîa'nın ihtilâta maruz kaldığına dair bir kayda rastlanılsa da bu iddianın kaynağı ve gerekçesine yer verilmemiştir.⁹¹ Bu yangın meselesinden olsa gerek ki İbn Lehîa'nın ilk zamanlarında ondan hadis işitenlerin rivayetlerinin ömrünün sonlarına doğru ondan semâ yapanlardan daha iyi olduğu vurgulanmıştır.⁹² Ebû Zûr'a onun durumunun yangın öncesi ve sonrasında İbnü'l-Mübârek ve İbn Vehb'in (ö. 197/813) ondan naklettikleri hadisler haricinde aynı olduğunu belirtmiştir.⁹³ Nitekim İbnü'l-Mübârek'e "Bana İbn Lehîa yazdı. Orada 'Haddesenâ Amr b. Şuayb' yazıyordu" denilince İbnü'l-Mübârek'in İbn Lehîa'ya ait yanındaki bir kitaptan "İshâk b. Ebî Ferve an Amr b. Şuayb" yazısını göstermiş olması da onun rivayetlerine karşı dikkatli olunması gerektiği bağlamında değerlendirilmiştir.⁹⁴

İbn Lehîa'nın mevsûkiyetine etki eden iki tenkit noktası daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi huzurunda ona ait olmayan hadisler okunduğunda tepki vermemesi,⁹⁵ diğeri ise Iraklılara ait bazı hadisleri kendisine arz edenlere icâzet vermiş olmasıdır. Zira "Bunlar senin hadislerin değil ki" diye itiraz edenlere "Bunlar benim kulağıma gelen hadislerdir" cevabını vermiş olması yadırganmıştır.⁹⁶ Bu ve benzeri sebeplerle tenkit edilen İbn Lehîa'nın zayıf bir râvi olduğu ve hadislerinin delil olarak kullanılamayacağı kimi muhaddisler tarafından dillendirilmiştir. Bu meyanda "Mısır'da İbn Lehîa gibi zabt ve itkân sahibi kim vardır?"⁹⁷ sorusunu soran, ayrıca "Mısır muhaddisi İbn Lehîa'dır." diyen Ahmed b. Hanbel'in, onun rivayetlerinin hüccet olmadığını, ondan yazdıklarının çoğunu⁹⁸ i'tibâr ve takviye amaçlı yazdığını ifade etmiş olması oldukça mühimdir.⁹⁹ Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862) tarafından İbn Lehîa'nın kitabının sahih olduğu ifade edilse de onun itkân yönünden gevşek olduğu, münker rivayetler naklettiği için kendisiyle ihticâc edilebilme mertebesinde aşağı indiği, dolayısıyla da onun rivayetlerine zühd ve melâhim konularında yer verilebileceği ifade

⁹⁰ Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 6/272.

⁹¹ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, *el-İğtibât li-men rumiye bi'l-ihtilât fî ricâli'l-hadîs* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1988), 190.

⁹² Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 6/275.

⁹³ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-ilmiyye, t.y.), 1/175.

⁹⁴ Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 6/274.

⁹⁵ Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 6/275.

⁹⁶ Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 6/272.

⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/13.

⁹⁸ eş-Şâmile programı üzerinden Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yaptığımız araştırmada onun mükerrerleriyle birlikte İbn Lehîa'nın yer aldığı 736 rivayete yer verdiği görülmüştür. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Kahire: er-Risâle, 1421).

⁹⁹ Zehebî, *Mizân*, 2/478.

edilmiştir. Zira *Sahîh* sahipleri de onun rivayetlerine yer vermemişlerdir.¹⁰⁰ Beyhakî (ö. 458/1066) hadis ashâbının İbn Lehîa'nın zayıf olduğunda icmâ ettiklerinden bahsetmektedir.¹⁰¹ Nitekim Leys b. Sa'd onun hadislerini benimsememiştir. Nesâî'ye göre de zayıf bir ravidir.¹⁰² Yahyâ b. Maîn onun hakkında "leyse bi şey"¹⁰³ hükmünü verirken¹⁰⁴ İbn Hibbân onun sâlih olduğunu fakat zayıf ravilerden tedlis yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân, kendi ashâbının İbn Lehîa'nın evinin yanması öncesinde ondan rivayette bulunanların semâının sahih olduğunu belirtmeleri üzerine onun ilk ve son dönem talebelerinin rivayetlerini sebr ederek bu iddianın gerçeği yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Yaptığı çalışma sonunda müteahhirlerin rivayetlerinde tahlîl olduğu, hatta mütekaddimlerde yer almayan, aslı olmayan pek çok rivayete rastladığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Varılan bu sonuçlar İbn Lehîa'nın ömrünün sonlarına doğru hatalı rivayetlerde bulunduğunu teyit etmektedir. Buhârî onun hakkında "Yahyâ b. Saîd onda bir şey görmezdi." demekle yetinmiştir.¹⁰⁶ Müslim ise Vekî', Yahyâ b. Maîn ve İbn Mehdî'nin İbn Lehîa'yı terk ettiklerini söylemiştir.¹⁰⁷ Dârekutnî (ö. 385/995) "daîfu'l-hadîs"¹⁰⁸ olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹ Burada yeri gelmişken kimi muhaddislerce hadislerinin delil olarak kullanılmaya elverişli olmadığı hükmü verilen bir râvinin akâide dair böylesine önemli bir konudaki rivayetinin kabul görmüş olmasının oldukça düşündürücü olduğunu söyleyelim.

İbn Lehîa mezkûr değerlendirmeler çerçevesinde zayıf bir râvi kabul edilse de zayıflığında ittifak edilmiş bir râvi olmadığını söylememiz gereklidir. Zira İbn Vehb'in ondan naklederken "Vallahi bana doğru ve dürüst olan İbn Lehîa rivayet etti." sözü ile Abdurrahmân b. Mehdî'nin "Keşke İbn Lehîa'dan beş yüz hadis işitmiş olsaydım da (ödemem gereken) para cezam olsaydı." sözleri¹¹⁰ ona güven duyulduğunu gösterir niteliktedir. Süfyân es-Sevrî'nin de "İbn Lehîa usûl, bizler fûrûyuz" ifadesi¹¹¹ onun sika

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/14.

¹⁰¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ ve'l-lugât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, ts.), 1/284.

¹⁰² Makdisî, *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 6/275.

¹⁰³ "Yahya b. Main bu sîgayı cerh için kullanmakla beraber, bazen râvinin az rivayet etmiş biri olduğunu ifade etmek için de kullanır ki, bu durumda cerh manası taşımaz." Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları*, 164.

¹⁰⁴ Makdisî, *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 6/275.

¹⁰⁵ Zehebî, *Mizân*, 2/482.

¹⁰⁶ Makdisî, *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 6/275.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/19.

¹⁰⁸ Zehebî'ye göre cerhin 5. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sîga. Bk. Aydın, *Hadis İstilahları*, 337.

¹⁰⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/128-9.

¹¹⁰ Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/284.

¹¹¹ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme (Dâru'l-Fikr, 1415), 80/32/143.

olduğuna dair görüşü teyit eder niteliktedir. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) kendisine Leys'den (ö. 175/791) mektup getiren ulağa "İbn Lehîa hacca gelecek mi?" sorusunu yöneltmesinden, onunla tanışmak istediği, ona değer verdiği anlamı çıkarılmıştır.¹¹² Ayrıca İbn Mâce (ö. 273/887),¹¹³ Ebû Dâvûd,¹¹⁴ ve Tirmizî'nin, *Sünen*'lerinde İbn Lehîa'nın rivayetlerine yer vermiş olmaları ona güvenin bir yansıması olarak da değerlendirilmiştir.¹¹⁵

Bütün bu görüşler birlikte ele alındığında İbn Lehîa kendi döneminde Mısır'ın ileri gelen hadisçilerinden/râvilerinden olmakla birlikte rivayetlerinde zaman zaman sorunların ortaya çıktığı İbn Hibbân'ın yaptığı rivayetler arası mukayeseden de anlaşılmaktadır. Muasırı muhaddislerin ondan rivayet etmeden önce ilgili rivayetleri öncelikle İbn Vehb'in kitabından yazıp, sonra da İbn Lehîa'dan dinlediklerine dair açıklamalar¹¹⁶ da rivayetlerine ihtiyatla yaklaşıldığını ve teyide muhtaç olduğunu göstermektedir.

İsnadda yer alan bir diğer ravi Ebû'l-Esved Muhammed b. Abdurrahmân, Urve'nin yetimi diye anılmıştır. Dedesi Habeşistan muhacirlerinden olan Ebû'l-Esved, Mısır'a yerleşmiştir. Urve b. Zübeyr,¹¹⁷ Ali b. Hüseyin, İkrime ve pek çok kişiden rivayette bulunmuştur. Kendisinden Hayve b. Şureyh (ö. 158/775 [?]), Şu'be b. el-Haccâc, Mâlik b. Enes ve İbn Lehîa'nın rivayette bulunduğu kaydedilmiştir.¹¹⁸ İbn Ebû Hâtım ve Nesâî tarafından sika kabul edilen¹¹⁹ Ebu'l-Esved'in rivayetlerine Müslim *Sahîh*'inde yer vermiştir.¹²⁰ İbn Lehîa'nın onun Mısır'a hicrî 136 yılında geldiğinden bahsetmiş olması ona mülâkî olduğunu göstermesi bakımından mühimdir.¹²¹ Ebû'l-Esved'in güvenilir bir râvi olduğunu söylememiz mümkündür.

¹¹² Zehebî, *Mizân*, 2/478.

¹¹³ İbn Mâce *Sünen*'inde İbn Lehîa'nın yer aldığı 52 ayrı rivayete yer vermiş olup bunlardan on yedi rivayet zayıf, beşinin zayıflığı ihtilaflı, biri ise mürseldir. Diğerleri ise genelde sahihtir. Zayıf rivayetler için bk. İbn Mâce, "Salât", 85, "İkâmetü's-salât" 191, "Cenâiz" 30-32, "Nikâh" 31-38, "Keffârât" 19, "Hudûd" 24, "Diyât" 36, "Cihâd" 24-25, "Zebâih" 3, "Fiten" 16-34, "Zühd" 35.

¹¹⁴ Ebû Dâvud, İbn Lehîa'nın yer aldığı beş rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden ikisi bir önceki rivayeti teyit amaçlı getirilmiştir. İlgili rivayetler için bk. Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Kara (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'i-âlemiyye, 1430), "Tahâret" 122-127-164, "Salât" 24-36.

¹¹⁵ Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 6/275.

¹¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/17.

¹¹⁷ Ebû'l-Esved, Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm'dan semâ etmiştir. Bk. Hâkim el-Kebîr, *el-Esâmî*, 1/240.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/150.

¹¹⁹ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Beyrut: er-Risâle, 1435), 3/630.

¹²⁰ Müslim, "Salât" 47; "Sıyâm", 17; "Hâc", 17. Müslim bu rivayetlere asıl olarak yer vermiştir.

¹²¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/630.

Urve b. ez-Zübeyr, sahâbî Zübeyr b. el-Avvâm'ın oğlu olup¹²² hicrî 23 tarihinde dünyaya gelmiş,¹²³ hicrî 91/92'de vefat etmiştir. Medine'nin yedi fakihinden biri olan Urve, teyzesi Hz. Âişe'nin (r.a) yanına en çok giren ve onun hadislerini en iyi bilen kişi olarak tanınmıştır.¹²⁴ Çok hadis bildiği ve sika olduğu ifade edilmiştir.¹²⁵ Hz. Âişe (r.a), Zübeyr b. el-Avvâm, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer başta olmak üzere pek çok sahâbîden hadis rivayet etmiştir.¹²⁶

2. Garânîk/Kuğular İfadesinin Yer Almadığı Rivayetler:

Hadis merviyâtında içerisinde Garânîk ifadesinin yer almadığı fakat aynı olaydan bahseden rivayetlere rastlanılmaktadır. Beş ayrı sahâbîden nakledilen bu rivayetleri yer aldığı eserler bağlamında ele aldığımızda aynı ya da yakın anlamlı metinler nakledildiğini görmekteyiz.

2.1. Abdullah b. Mes'ûd'un Rivayetleri:

2.1.1. Ahmed b. Hanbel'in Rivayetleri:

A- İbn Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53); “Nebî (s.a.s.) secde etti ve Müslümanlar (da) secde ettiler. Bir avuç toprak alan Kureyş'ten bir adam müstesna. Onu alnına götürerek ona secde etti. Abdullah ‘Daha sonra onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm’¹²⁷ dedi.”¹²⁸

Ahmed b. Hanbel tarafından > Yezîd > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.

B- Abdullah'tan; “Necm Sûresinde Resûlullah (s.a.s.) secde etti. Bir yaşlı adamın dışında o topluluktan secde etmeyen kimse kalmadı. O ise bir avuç çakıl taşını yüzüne götürdü ve ‘Bu bana yeter’ dedi. Abdullah ‘Ben onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm’ dedi.”¹²⁹

Ahmed b. Hanbel tarafından > Yezîd > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.

C- Aynı metin şu isnatlarla da nakledilmiştir:

Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Ca‘fer ve Affân > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah.¹³⁰

¹²² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 3/93.

¹²³ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/22.

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 93-94.

¹²⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 7/178.

¹²⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 7/177-78.

¹²⁷ Abdullah b. Mes'ûd, Bedir Harbine katılmıştır. Bk. İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/115.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/206 (No. 3682).

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/352 (No. 3805).

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/230 (No. 4164).

Ahmed b. Hanbel > Yahyâ b. Saîd > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah¹³¹

D- “Kureyş’ten bir adam dışında Müslümanlar secde ettiler” ziyadesiyle de nakledilmiştir.

Ahmed b. Hanbel tarafından > Vekî‘ > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹³² Ahmed b. Hanbel’in tahrir ettiği bu beş rivayetin senetlerinin sahih olduğunun eseri tahkik eden Şuayb el-Arnaût tarafından ifade edilmiş olması rivayetlerin sıhhat sorunu yaşamadığını göstermektedir.¹³³

2.1.2 Buhârî Rivayeti:

Muhammed b. Beşşâr ve Abdân b. Osmân tariki: Abdullah dedi ki: “Nebî (s.a.s.) Mekke’de Necm (Sûresini) okudu. Hemen secde etti. Bir yaşlı dışında onunla birlikte olanlar (da) secde ettiler. O, bir avuç çakıl taşı veya toprak aldı ve onu hemen alına götürdü. ‘Bu bana yeter’ dedi. Daha sonra onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm.”

Buhârî tarafından > Muhammed b. Beşşâr > Gunder > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹³⁴

Buhârî tarafından > Abdân b. Osmân > Ebî > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹³⁵

Hafs b. Ömer ve Süleymân b. Harb tariki: Abdullah dedi ki: “Nebî (s.a.s.) Necm Sûresini okudu ve hemen o’(nun sebebiyle) secde etti. Topluluktan secde etmeyen kimse kalmadı. Topluluktan bir adam bir avuç çakıl veya toprak alıp onu hemen yüzüne götürdü ve ‘Bu bana yeter’ dedi. Daha sonra onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm.”

Buhârî tarafından > Hafs b. Ömer > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹³⁶

“Nebî (s.a.s.) Mekke’de Necm (Sûresini) okudu. Hemen secde etti. Bir avuç çakıl taşı alan bir adam dışında secde etmeyen kimse kalmadı. Onu kaldırıp ona secde etti. ‘Bana yeter’ dedi. Daha sonra onu Allah’ı inkâr etmiş olarak öldürüldüğünü gördüm.”

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/271 (No. 4235).

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/206 (No. 3682).

¹³³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/352-6/206-7/231-7/271.

¹³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *el-Câmiu’l-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsirunnâsir (Beyrut: Dâru Tavkî’n-necât, 1422), “Sücûdu’l-Kur’ân”, 1.

¹³⁵ Buhârî, “Megâzî”, 7.

¹³⁶ Buhârî, “Sücûdu’l-Kur’ân”, 4. Ebû Dâvûd’un Hafs tariki Buhârî’nin tarikiyle aynıdır. Metnen de “Abdullah; ‘Daha sonra onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm’ dedi.” ziyadesi dışında aynı olup ilerde ilgili rivayete yer verilecektir.

Buhârî tarafından > Süleymân b. Harb > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹³⁷

2.1.3. Müslim Rivayeti:

“Nebî (s.a.s.) Necm (Sûresini) okudu ve hemen onda secde etti. Yaşlı bir adam dışında beraberindekiler (de) secde ettiler. O ise çakıl ya da toprak avuçlayıp yüzüne götürdü ve bu bana yeter dedi. Abdullah ‘Ben onu daha sonra kâfir olarak öldürülmüş gördüm.’ dedi.”

Müslim tarafından>Muhammed b. el-Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr > Muhammed b. Ca‘fer > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹³⁸

2.1.4. Ebû Ya‘lâ (ö. 307/919) Rivayeti:

“Nebi (s.a.s.) Müslümanlarla beraber secde etti. Kureys’ten yaşlı bir adam avuçladığı bir avuç toprağı alına götürüp ona secde etti. Abdullah “Onun kafir olarak öldürüldüğünü gördüm” dedi.

Ebû Ya‘lâ tarafından > Ebû Hayseme > Vekî‘ > İsrâîl > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah b. Mes‘ud isnadıyla nakledilmiştir.¹³⁹

2.1.5. Ebû Avâne (ö. 316/929) Rivayeti:

Abdullah’tan; “Nebî (s.a.s.) Mekke’de Necm (Sûresini) okudu ve onunla secde etti. Bir yaşlı kişi dışında beraberindekiler de secde ettiler. O, bir avuç çakıl ya da toprak alıp yüzüne götürdü. ‘Bu bana yeter’ dedi.” Ebû Dâvûd, şu ilaveyi yaptı; “Abdullah; ‘Onun Bedir’de kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm’ dedi.” (Râvî) Gunder de aynısını nakletti, fakat “Bedir günü” ifadesini zikretmedi.

Ebû Avâne tarafından > Ebû Dâvûd > Ebû Kılâbe > Bişr b. Ömer > (H)¹⁴⁰ es-Sağgânî > Ebu’l-Velîd > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved b. Yezîd > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴¹

Müslim’in rivayetinde Mekke kaydı yer almamıştır. Müslim, Ebû Avâne’nin hocasıdır. Taberânî ise Ebû Avâne’nin talebesidir.¹⁴² Taberânî’nin rivayeti Müslim’in rivayetine ters düşmektedir. Başka bir deyişle Taberânî’nin rivayetinin Müslim’in rivayeti karşısında münker durumda olduğunu belirtmeliyiz.

¹³⁷ Buhârî, “Fedâilu’s-sahâbe”, 58.

¹³⁸ Müslim, “Mesâcid”, 576.

¹³⁹ Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim (Dimeşk: Dâru’l-Me‘mûn, 1404), 9/140 (No. 5218).

¹⁴⁰ Tahvil işareti.

¹⁴¹ Ya‘kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî Ebû Avâne, *Müsnedü Ebî ‘Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1419), 1/533 (No. 1950).

¹⁴² Mucteba Uğur, “Ebû Avâne el-İsferâyînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 10/100.

2.1.6. İbn Hibbân Rivayeti:

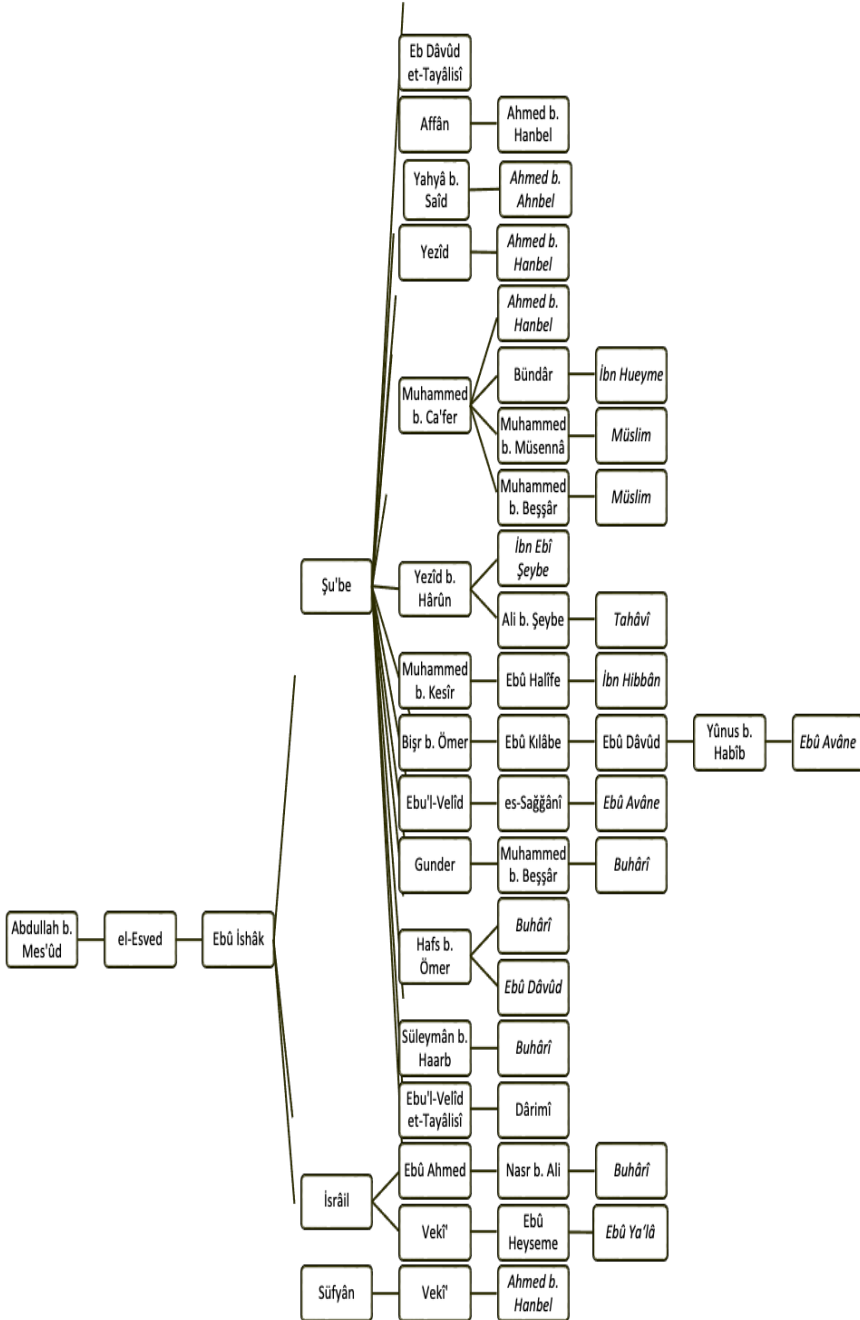
“Nebî (s.a.s.) Necm Sûresini okudu hemen secde etti. Bir adam dışında topluluktan secde etmeyen kalmadı. O, bir avuç çakıl alıp alnına götürdü ve ‘Bu bana kâfi’ dedi. Abdullah “Onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm” dedi.

İbn Hibbân tarafından > Ebû Halîfe > Muhammed b. Kesîr > Şu‘be > Ebû İshâk > el-Esved > Abdullah isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴³

Buraya kadar nakledilen Abdullah b. Mes‘ûd rivayetlerinin metnen hemen hemen aynı olduğu ve içerisinde Garânîke dair herhangi bir bilginin bulunmadığı söylenebilir. Abdullah b. Mes‘ûd’dan menkul Garânîk kıssasının yer almadığı rivayetlerin başta *Sahihayn* olmak üzere pek çok hadis eserinde yer almış olması, isnatlarının sıhhat sorunu yaşamamaları ve tariklerinin de çok olması göz önünde bulundurulduğunda mahfûz, Garânîk ile alakalı rivayetlerin ise zayıf olmaları dolayısıyla münker olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁴³ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433), 7/223 (No. 6366).

Abdullah b. Mes'ûd tarikli mezkûr rivayetin şeması şu şekildedir:

2.2 el-Muttalib b. Ebî Vedâa Rivayetleri:

2.2.1. Ahmed b. Hanbel Rivayetleri:

“Resûlullah (s.a.s.) Mekke’de Necm (Sûresini) okudu ve hemen secde etti. Onun yanındakiler de secde ettiler. ‘Ben başımı kaldırdım. Secde etmekten imtina ettim.’ el-Muttalib o zaman (henüz) Müslüman olmamıştı. O (olaydan) sonra onu okuyan birini işitince onunla secde ederdi.”

Bu hadis Ahmed b. Hanbel tarafından > İbrâhim b. Hâlid > Rabâh > Ma’mer > İbn Tâvus > İkrime b. Hâlid > Ca’fer b. el-Muttalib b. Ebî Vedâa > Ebîhi isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴⁴

“el-Muttalib b. Ebî Vedâa şöyle söyledi: Ben Resûlullah’ı (s.a.s.) Necm Sûresinde secde ederken gördüm. İnsanlar da onunla beraber secde ettiler. el-Muttalib; ‘Ben onlarla secde etmedim.’ O, o zamanlar müşrikti. el-Muttalib; ‘Ondaki secdeyi katiyyen terk etmiyorum.’”

Bu hadis Ahmed b. Hanbel tarafından > Abdurrezzâk > Ma’mer > İbn Tâvus > İkrime b. Hâlid > el-Muttalib b. Ebî Vedâa isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴⁵ Şuayb el-Arnaut’a göre her iki rivayet de sahîh ligayrihi mertebesindedir.¹⁴⁶

2.2.2. Nesâî Rivayeti:

“Resûlullah (s.a.s.) Mekke’de Necm (Sûresini) okudu ve hemen secde etti. Onun yanındakiler de secde ettiler. ‘Ben başımı kaldırdım. Secde etmekten imtina ettim, hoşlanmadım.’ O gün el-Muttalib (henüz) Müslüman olmamıştı.”

Bu hadis Nesâî tarafından > Abdumelik b. Abdulhamîd b. Meymûn b. Mihrân > Ahmed b. Hanbel > İbrâhim b. Hâlid > Rabâh > Ma’mer > İbn Tâvus > İkrime b. Hâlid > Ca’fer b. el-Muttalib b. Ebî Vedâa > Ebîhi isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴⁷

Bu isnada göre Nesâî’nin, hocası Abdumelik aracılığı ile Ahmed b. Hanbel’in yukarıda zikredilen ilk tarihiyle hadisi tahrîc etmiş olması, rivayetin sıhhatini belirtir durumdadır.

2.2.3. Taberânî Rivayeti:

“el-Muttalib b. Ebî Vedâa şöyle söyledi: ‘Ben Resûlullah’ı (s.a.s.) Necm Sûresinde secde ederken gördüm. İnsanlar da onunla beraber secde ettiler. el-Muttalib; ‘Ben onlarla secde etmedim.’ O, o zamanlar müşrikti. el-Muttalib; ‘Ondaki secdeyi katiyyen terk etmiyorum.’”

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/206 (No. 15465).

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/423 (No. 17892).

¹⁴⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/206-29/423.

¹⁴⁷ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Haleb: el-Matbûâtü’l-İslâmiyye, ts.), “İftitâh”, 49.

Bu hadis Taberânî tarafından > İshâk b. İbrâhîm ed-Deberî > Abdurrezzâk > Ma‘mer > İbn Tâvus > İkrime b. Hâlid > el-Muttalib b. Ebî Vedâa isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴⁸

Taberânî Garânîk kıssasının yer aldığı rivayetlere de yer vermişti. Bu rivâyetinde ise Garânîk’le alakalı herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Şu durumda muhtarib bu iki rivayete yer vermesinin sebebi olarak *Mu‘cem*’inde şeyhlerine ait rivayetleri toplamayı hedeflemesi düşünülebilir. Dolayısıyla da Taberânî’nin metinleri karşılaştırma ve metinlerden birini tercih etme yoluna gitmediği söylenebilir.

2.3. İbn Ömer Rivayetleri:

Tahâvî, mufassal sûrelerde tilâvet secdesinin yapıp yapılmayacağı mevzusunu ele alırken Necm Sûresinde mevzumuzla alakalı rivayetlere üç ayrı sahâbî tarikiyle yer vermiştir. Bunlardan sadece İbn Ömer rivayetinde doğrudan konuyla alakalı bilgi yer almaktadır.

İbn Ömer’den; “Resûlullah (s.a.s.) Necm (Sûresini) okudu ve hemen secde etti. Onunla beraber Müslümanlar ve müşrikler de secde ettiler. Öyle ki birbirlerinin üzerine secde ettiler. Birisi de avucuyla yüzüne götürdüğü şeye secde etti.”

Bu hadis Tahâvî tarafından > Ravh b. el-Ferec > Ebû Mus‘ab e-Zührî > Abdülazîz b. Muhammed > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadıyla nakledilmiştir.¹⁴⁹

2.4. Ebû Hüreyre Rivayetleri:

Ebû Hüreyre tarihli rivayete Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Tahâvî yer vermişlerdir. Bunlardan Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Tahâvî’nin (bir tarihinde) isnatta yer alan ilk dört ravisi ortaktır. Tahâvî’nin diğer tarihi ise tamamen farklı bir ravi zincirine sahiptir.

2.4.1. Şâfiî (ö. 204/820) Rivayeti:

“Nebî (s.a.s.) Necm’i okudu ve hemen secde etti. İki kişi haricinde onunla beraber olan insanlar da secde ettiler. Dedi ki: ‘Onlar şöhreti istediler.’”¹⁵⁰

2.4.2. Ahmed b. Hanbel Rivayetleri:

“Nebî (s.a.s.) Necm’i okudu ve hemen secde etti. Şöhret isteyen iki adam müstesna Onunla beraber insanlar (da) secde ettiler.”¹⁵¹

¹⁴⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, 20/288 (No. 679).

¹⁴⁹ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccar (Âlemü’l-kütub, 1414), 1/353 (No. 2076).

¹⁵⁰ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Müsnedu’l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1370), 1/123 (No. 363).

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/404 (No. 8033).

“Kureyş’ten iki (müşrik) adam müstesna Resûlullah (s.a.s.) ve Müslümanlar secde ettiler. O iki müşrik bununla meşhur olmak istediler.¹⁵² Mezkûr her iki rivayetin senedinin sağlam olduğu ifade edilmiştir.¹⁵³

2.4.3. Tahâvî (ö. 321/933) Rivayetleri:

Tahavî, İbn Merzûk ve Ahmed b. Mesû‘d b. el-Hayyât tarikli iki rivayeti tahrir etmiştir.

İbn Merzûk tarikli Ebû Hüreyre rivayeti; “Nebî (s.a.s.) Necm (Sûresini) okudu ve hemen secde etti. Meşhur olmayı isteyen iki adam haricinde, beraberindeki insanlar da secde ettiler.”¹⁵⁴

Ahmed b. Mesû‘d b. el-Hayyât tarikli Ebû Hüreyre rivayeti: “Resûlullah (s.a.s.) Necm (Sûresini) okudu ve hemen secde etti. Onunla beraber olan cinler, insanlar ve ağaçlar da secde ettiler.”¹⁵⁵

Tahâvî, mezkûr rivayetlerle birlikte Necm Sûresinde secde etmenin gereğine dair başka rivayetlere yer verse de¹⁵⁶ Garânîk kıssasının yer aldığı rivayetlerden herhangi bir nakilde bulunmamıştır. Onun bu rivayetleri sorunlu bulması sebebiyle ele almadığını söylememiz mümkündür.

2.5. İbn Abbâs Rivayeti:

İbn Abbâs tarikli rivayete Buhârî, Tirmizî ve İbn Hibbân birer tarikile yer vermişlerdir. Tirmizî bu bâbda İbn Mesû‘d ve Ebû Hüreyre’den de hadis nakledildiğini ifade etmiş, İbn Abbâs tarikli rivayet hakkında “hasen sahîh” hükmünü vermiştir.¹⁵⁷

2.5.1. Buhârî Rivayeti:

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre: “Nebî (s.a.s.) Necm (Sûresini) okuyunca secde etti. Müslümanlar, müşrikler, cinler ve insanlar (da) O’nunla birlikte secde ettiler.

Bu hadis Buhârî tarafından > Müsedded > Abdülvâris > Eyyûb > İkrime > İbn Abbâs isnadıyla nakledilmiştir.¹⁵⁸

2.5.2. Tirmizî Rivayeti:

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre: “Resûlullah (s.a.s.) Necm (Sûresinde) secde etti. Onunla birlikte Müslümanlar, müşrikler, cinler ve insanlar (da) secde ettiler.”¹⁵⁹

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/444 (No. 9711).

¹⁵³ Şuayb el-Arnaût’un verdiği bu hüküm için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/404-15/444.

¹⁵⁴ Tahâvî, *Me‘âni’l-âsâr*, 1/353 (No. 2077).

¹⁵⁵ Tahâvî, *Me‘âni’l-âsâr*, 1/353 (No. 2078).

¹⁵⁶ Tahâvî, *Me‘âni’l-âsâr*, 1/353.

¹⁵⁷ Tirmizî, “Sefer”, 13.

¹⁵⁸ Buhârî, “Sücûdu’l-Kur’ân” 4.

¹⁵⁹ Tirmizî, “Sefer”, 13.

2.5.3. İbn Hibbân Rivayeti:

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre: “Resûlullah (s.a.s.) Necm (Sûresinde) secde etti. Onunla birlikte Müslümanlar, müşrikler, cinler ve insanlar (da) secde ettiler.”¹⁶⁰

İbn Hibbân, bu rivayetten hareketle “Umûma delâlet eden haberle umûmun bir kısmı murat edilmiştir, küllisi değil.” genel kaidesini çıkartmakla yetinmiş, Garânîk meselesine girmemiştir. İbn Abbâs rivayeti de büyük ihtimalle sahâbe mürseli gözükmektedir.

Bu iki grubun rivayeti birlikte ele aldığımızda Beyhakî, Garânîk kıssasının nakil cihetiyle sabit olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Buhârî'nin *Sahîh*'inde Necm Sûresi hakkındaki rivayette Müslümanlar ve müşriklerin beraber secde ettikleri bilgisi yer alsa da Garânîkle alakalı ifade bulunmamaktadır. Garânîk ifadesinin yer almadığı rivayetlerin tarikleri çok olmasına karşın Garânîk ifadesinin yer aldığı rivayetler oldukça azdır. Bu durum Garânîk kıssasının sabit olmadığını gösterir niteliktedir.¹⁶¹ Garânîk kıssasının bulunduğu metinlerin diğer metinler karşısında şâz duruma düştüğünü söylememiz mümkündür. Zira Garânîk olayının yer almadığı rivayetler Garânîk'in yer aldığı rivayetlerden hem daha fazla hem de başta Buhârî olmak üzere pek çok muhaddisin eserinde yer almıştır. Bu iki hadis grubunu birlikte ele aldığımızda zayıf olan Garânîk rivayetlerinin kuvvetli olan diğer rivayetlerle muâraza oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu takdirde Garânîk rivayetleri münker konumuna düşmektedir. Dolayısıyla da kuvvetli rivayet varken zayıf rivayetin öncelenmesi mümkün değildir. Kaldı ki buradaki mezkûr rivayetin akâid ile alakalı olması meseleyi daha da önemli hale getirmektedir. Şu durumda hicrî 360 tarihinde vefat eden Taberânî'nin kendinden önceki hadis müellefâtının neredeyse tamamında yer bulamayan bu rivayete hangi sebeple yer verdiği sorusu önemlidir. Bu hususta üç gerekçe zikredebiliriz. Birincisi, kimi müfessirlerce bu rivayete Hâc Sûresi 52. âyetinin manasının anlaşılmasındaki zorluğu giderdiği için yer verilmiş olmasıdır. İkincisi, Taberânî'nin *Mu'cem*'ini oluştururken hocalarından gelen rivayetleri bir araya toplama arzusudur. Üçüncüsü ise Taberânî'nin Garânîk hadisesiyle alakalı rivayetler içerisinden muttasıl senetli bir isnada ulaşabilmiş olmasıdır. Çünkü muhaddisler için öncelik, ilgili rivayete muttasıl bir senetle ulaşabilmektir.

3. Şârihlerin Garânîk Rivayetine Yaklaşımları

İbn Hacer'e göre Garânîk hadisesi Mekke'de gerçekleşmiştir. Bu olay sonrası Hâc Sûresinin 52. âyetinin nazil olduğuna dair bilgiyi Bezzâr ve İbn Merdûye (ö. 410/1020) tahrir etmişlerdir. İbn Merdûye, Saîd b. Cübeyr'in

¹⁶⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, 7/223 (No. 2365).

¹⁶¹ Akseki, *Hâtemu'l-Enbiyâ*, 34.

İbn Abbâs'tan naklinde “zannımca” ifadesiyle hadisi irâd etmiştir. Bezzâr ise Garânîk kıssasına dair yer verdiği isnadın dışında muttasıl senedinin olmadığını, bu isnadı da sika olan Ümeyye b. Hâlid mevsûl olarak nakletse de rivayetinde teferrüd ettiğini belirtmiştir. Bu hadis, Kelbî tarafından İbn Abbâs tarikiyle de nakledilmiştir ama Kelbî metrûk, kendisine itimat edilmeyen bir ravidir. İbn Hacer daha sonra İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinde, aynı şekilde Mûsâ b. Ukbe'nin *el-Megâzî*'sinde, Ebû Ma'ser'in (ö. 170/787) *es-Sîre*'sinde yer alan rivayetlerle İbn Ebû Hâtim'in ve Taberânî'nin naklettikleri rivayetlere yer vermiştir. Ona göre bu rivayetlerin hepsi manaca tek bir anlama sahip olup, Saîd b. Cübeyr tariki dışındaki tüm rivayetler ya zayıf ya da munkatıdır. Garânîk hadisesiyle alakalı tüm rivayetleri değerlendirmeye çalışan İbn Hacer, rivayetin tariklerinin çokluğu, ayrıca mürsel iki rivayetin ricâlinin de *Sahîhayn* ricâli şartlarını taşıması dolayısıyla bu kıssanın aslının olabileceği kanaatine varmıştır.¹⁶² İbn Hacer'in rivayetin aslının olabileceğine dair sözünden kastı Garânîk hadisesinin belirtildiği şekilde cerayan etmiş olması mıdır, yoksa *Kütüb-i Sitte* ve diğer eserlerde yer alan şekliyle yani Müslüman ve müşriklerin bilinmeyen bir sebeple Kâbe yanında secde ettikleri şeklinde midir? İbn Hâcer, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) “Garânîk kıssasına dair Taberânî'nin yer verdiği rivayetlerin pek çoğu batıldır, asılları yoktur.” ifadesine katılmamaktadır. Ona göre İbnü'l-Arabî'nin bu mutlak ifadesi merdûddur. Aynı şekilde İbn Hacer, bu hadis hakkında Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149); sıhhat ehlinin onu tahrîc etmemeleri, râvilerinde ıztırâb olması, senetlerinin munkatı olması, tâbiîn ve müfessirlerden bu kıssayı nakledenlerden hiçbir kimsenin bu rivayeti müsned ve merfû olarak nakletmemiş olmaları, tariklerinin çoğunun ileri derecede zayıf olması gibi hususlardan hareketle makbul saymamasına da katılmamaktadır. Ayrıca o, Kâdî İyâz'ın bu kanaatini desteklemek için ileri sürdüğü ‘Müslümanlardan pek çok kişinin irtidadına sebep olacak böylesi bir hadise sonrası herhangi bir Müslümanın mürted olduğuna dair bir bilginin nakledilmemesi’ delilini de tatmin edici bulmamaktadır.¹⁶³ Bu açıklamalardan, İbn Hacer'in vahyin güvenilirliğine, Resûlullah'ın (s.a.s.) ismetine gölge düşüren bu kıssayı olduğu gibi kabul ettiği kanaati hâsıl olabilir. Fakat onun Garânîk kıssasına dair tüm açıklamalarına bakıldığında öncelikle bu rivayete hadis usulü kaideleri çerçevesinde yaklaşıp senetler üzerinden bir hüküm verdikten sonra metin/muhteva değerlendirmesini ele aldığı görülmektedir. Ona göre tarikler arttığında ve mahreçleri farklılaştığında bu durum onların aslının olduğunu gösterir. İbn Hacer, bu kıssayla alakalı üç mürsel senet zikretmiş ve bunların mürsel rivayetle ihticâc edenler için delil olabileceğini, mürsel rivayeti delil kabul etmeyenler için ise birden fazla senedin birbirini

¹⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 8/439.

¹⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 8/439.

desteklemesi sebebiyle ihticâc edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁴ Zikrettiği bu kaidelerin muhatapları tarafından kabul edilmesi hâlinde Garânîk ifadesinin yer aldığı bu vahim cümlelerin tevili ona göre şöyle yapılabilir:

“Bu cümleyi zâhiri üzerine hamletmek câiz değildir. Çünkü Resûlullah’ın (s.a.s.) Kur’an’dan olmayan bir şeyi kasten Kur’an’a ilave etmesi muhâldir. Aynı şekilde o (s.a.s.), tevhide aykırı herhangi bir şeyi irâd etmiş olsaydı o zaman da bu şey Hz. Peygamberin ismet sıfatına aykırı olur, dolayısıyla da muhâl olurdu. Kimilerine göre onun lisanı üzerinden gerçekleşen böylesi bir durum bir yıl gerçekleşmiştir ki Nebi (s.a.s.) için bu câiz değildir. Şeytanın böylesi bir velâyeti Nebinin uykusunda bile olamaz. Nitekim İbnü’l-Arabî “Benim sizin üzerinizde bir nüfuzum yoktu.”¹⁶⁵ âyetiyle bu görüşü reddetmiş ve ‘Şeytanın böyle bir gücü olsaydı hiçbir kimsenin itaate gücü kalmazdı’ demiştir.”¹⁶⁶

Ayrıca İbn Hâcer (ö. 852/1449), bu rivayetin Hâc Sûresinin 52. âyetinin tefsirinde ele alındığından hareketle öncelikle âyette yer alan تَمَنَّى kelimesinin anlamı üzerinde durmuştur. İbn Abbâs’ın تَمَنَّى kelimesi hakkında “O (s.a.s.) konuştuğunda şeytan onun hadisine (sözüne) ilkâ eder” anlamı verdiğini nakletmiştir.¹⁶⁷ Ferrâ’dan (ö. 207/822) temennâ kelimesinin “tilâvet etmek” ve “nefsin sözü” anlamına geldiği bilgisini de aktarmıştır.¹⁶⁸ İbn Hacer ve dil bilimcilere göre Hâc Sûresindeki mezkûr âyetin tevlinde söylenenlerin en güzeli bu ikinci anlamdır.¹⁶⁹ İbn Hacer’e göre Kur’an’ı tertil üzere okuyan Nebi’nin (s.a.s.) susma anını kollayan şeytan kendisine yakın olanların duyacağı bir şekilde, sesini Resûlullah’ın (s.a.s.) sesine benzeterrek Garânîk ile ilgili cümleyi söylemiş ve bu sözün Hz. Peygamber’in sözü olduğu zannını vererek bunu yaymıştır. Ona göre İbn Abbâs’tan nakledilen ‘temennâ kelimesinin tilâvet etti’ anlamına geldiğine dair bilgiyle âyetin bu tefsiri örtüşmektedir. Nitekim İbnü’l-Arabî de Nebi’nin (s.a.s.) nispet edilen bu çirkin şeylerden beri olduğunu ortaya koyan bu yorumu benimsemiştir.¹⁷⁰ Dolayısıyla da İbn Hacer’e göre Allah Teâlâ’nın mezkûr âyetinde “Peygamberler bir söz söylemek istediklerinde şeytanın o söze kendi sözüyle ilave yapmaya çalıştığına dair bilgi” vardır. Bu durum, şeytanın Nebi’nin (s.a.s.) sözüne ilavede bulunduğunu gösterir bir nastır. Yoksa Nebi (s.a.s.) bu çirkin ifadeyi söylemiş değildir.¹⁷¹

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/439.

¹⁶⁵ İbrâhîm 14/22.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/439-440.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/438.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/438-9.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/438-9.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/440.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 8/440.

İçerisinde Garânîk'in yer aldığı rivayetlerle Garânîk'in yer almadığı rivayetlerin ortak noktası Müslümanlarla müşriklerin birlikte secde etmiş olmalarıdır. Bunun sebebi ya Resûlullah'ın (s.a.s.) Lât, Menât ve Uzza'dan bahseden âyetleri tilavet etmesinden etkilenen müşriklerin ilahlarına bağlılıklarını gösterme arzusudur.¹⁷² Ya da müşriklerin, içerisinde secdenin yer aldığı ilk sûre olan Necm Sûresini kıraati sonrası secde yapan Resûlullah'a (s.a.s.) kendi ilahlarına secde yaparak muhalefet etmeleridir.¹⁷³

Garânîk ile ilgili tüm rivâyetleri senet ve metin yönünden değerlendiren Aynî (ö. 855/1451) rivâyetleri senet ve metin yönünden sorunlu bulmuş ve kabul etmemiştir.¹⁷⁴ Tahâvî ise Necm Sûresini ele alırken Nebî'nin (s.a.s.) Necm Sûresinde Mekke'de secde etse de Medine'ye hicreti sonrası bunu terk ettiğini ifade etmekle yetinerek¹⁷⁵ Garânîk kıssasının rivayet ve yorumlarına yer vermemiştir.

4. Genel değerlendirme:

Garânîk kıssası hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Kıssanın senetlerinin tâbiîn ötesine geçememesi, ashâbtan sadece İbn Abbâs'ın bu olayı sahâbe mürseli olarak nakletmiş olması, ayrıca İbn Abbâs'tan nakleden râvilerin de muhaddislerce makbul sayılmamaları bu hadisenin tâbiîn sonrası uydurulduğu kanaatine yol açmıştır.¹⁷⁶ Nitekim İbn Huzeyme (ö. 311/924) bu kıssanın zındıklar tarafından uydurulduğu kanaatine varmıştır.¹⁷⁷ Rivayetin mevzû olduğu kanaatinde olanlardan biri de Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). Râzî'ye göre haber-i vâhid olan bu rivayet akli ve nakli delillere muâriz olduğu için mevzudur.¹⁷⁸ İbn Kesîr ise Garânîk kıssası rivayetlerinin hepsinin mürsel olduğunu, sahih bir vecihle müsned olan bir tarikini bilmediğini ifade etmiştir.¹⁷⁹ O, bu kıssa hakkındaki değerlendirmeler içerisinde “bu sözün şeytana ait olup Hz. Peygamber'e ait olmadığı, müşriklerin bu sözün Hz. Peygamber'in sözü olduğu zehabına kapıldıkları” değerlendirmesini daha uygun bulmuştur.¹⁸⁰ Ayrıca Garânîke dair ibarelerin birbirinden farklı nakledilmiş olması da rivayet

¹⁷² Ebû Muhammed Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki's-Sünen*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Metebetü Nezzâr Musatafa el-Bâz, 1417), 4/1111.

¹⁷³ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 19/203.

¹⁷⁴ İlgili değerlendirmeler için bk. Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 8/100-101.

¹⁷⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: er-Risâle, ts.), 9/235.

¹⁷⁶ Akseki, *Hâtemu'l-Enbiyâ*, 22.

¹⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/237; Akseki, *Hâtemu'l-Enbiyâ*, 34.

¹⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/238.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/441.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/443.

metinlerinde ıztırâbın olduğunu göstermektedir. İçerisinde Garânîk'in yer aldığı rivâyetlerle Garânîk'in yer alamadığı hadisleri mukayese ettiğimizde ikinci grup rivayetlerin metinlerinde manaca bir uyum göze çarpmaktadır. Ayrıca ikinci grup rivayetlerde sıhhat sorunuyla da karşılaşmamaktadır. Bu durum Garânîk rivayetlerini şâz duruma düşürmektedir. Garânîk hadisesine hicretten dört yıl önce doğmuş olan İbn Abbâs'ın şahit olması mümkün değildir. Olayı gören İbn Mes'ûd'dur. Fakat o, Necm Sûresiyle alakalı anlatımlarında Garânîk'ten bahsetmemiştir. İbn Mes'ûd tarikli rivâyetlerin hem sahih olması hem de çok tarikli olması karşısında İbn Abbâs tarikli rivayetler çok azdır.

Garânîk'in yer aldığı cümleyle Necm Sûresi âyetlerini birlikte ele aldığımızda da tezatlıklar söz konusudur. Zira Resûlullah'ın (s.a.s.) Necm Sûresi 19. ve 20. âyetlerini tilaveti sonrasında şeytanın göya Garânîk'i ilkâsı akabinde *“Size erkek ona dişi öyle mi?”*¹⁸¹ âyetiyle *“Onlar hiçbir şey değil sırf sizin ve babalarınızın taktığı kuru isimler, Allah onlara öyle bir saltanat indirmedir, yalnız zanna ve nefislerin sevdasına tabi oluyorlar, hâlbuki rablerinden kendilerine doğru yolu gösteren geldi.”*¹⁸² âyetleri çok bariz bir şekilde putları tahkir etmektedir. Bu durumda bir âyet putları överken diğerinin yermesi bir tenâkuzdur.¹⁸³ Belagat ve fesahat sahibi müşrikler bu çelişkiyi fark ederek “Muhammed bir âyette ilahlarımızı övüyor, bir başka âyette ise yeriyor” ya da “Muhammed ilahlarımızı övüp hemen peşinden de yeriyor. Demedik mi biz size, Muhammed mecnundur, ne yaptığını bilmez?” diyerek kıyamet koparmazlar mıydı?¹⁸⁴ Kaldı ki on beş metin halinde nakledilmiş olan Garânîk rivayetlerinin fesahat ve belâgat açısından Necm Sûresinin diğer âyetlerine göre son derece sönük kaldığı ifade edilmiştir.¹⁸⁵

Bir başka önemli nokta ise şeytanın ilkâsı nasıl olmuş da hiçbir Müslüman tarafından duyulmamıştır? Şayet iddia edildiği gibi Garânîke dair cümleler Hz. Peygamber tarafından okunmuş ve müşrikler de bunu duymuşlarsa neden Resûlullah'a (s.a.s.) giderek ilahlarını övdüğü için teşekkür etmemişlerdir? Zira onları çok mutlu edecek bir hadise vukua gelmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'e Hudeybiye antlaşması öncesinde ve antlaşma anında kimi sahâbî tarafından itirazlar yapılmışken nasıl olmuş da böylesine önemli bir mevzuda Resûlullah'a (s.a.s.) yanındaki ashâban herhangi bir itirâz gelmemiştir?

¹⁸¹ en-Necm 53/21.

¹⁸² en-Necm 53/23.

¹⁸³ Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 7/100; Akseki, Hâtemu'l-Enbiyâ, 19-20.

¹⁸⁴ Akseki, Hâtemu'l-Enbiyâ, 20.

¹⁸⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Garânîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/363.

Garânîk rivayetlerinin Resûlullah'ın (s.a.v.) ismeti ve Kur'an'ın korunmuşluğu bağlamında ele alınması metinlerin sıhhati hakkında bilgi verecektir. Bu ağılda Kâdî İyâz, Nebî'nin ismeti ve Kur'an'ın korunmuşluğu hakkında şunlara değinmiştir:

Ümmet, Resûlullah'ın (s.a.s.) ismeti ve bu tür rezilliklerden beri olduğunda icmâ etmiştir. Hz. Peygamber'in ilahları methetmesi ve böyle bir şeyin nâzil olmasını temenni etmesi küfürdür. Aynı şekilde Kur'an'dan olmayan bir şeyin şeytan eliyle ona ithal edilip, Nebî'nin de (s.a.s.) Cebrâil onu uyarana kadar onun Kur'an'dan olduğuna itikat etmesi mümtenedir. Resûlullah'ın (s.a.s.) bunu bilerek ya da sehven okuması küfürdür. Nebî'nin (s.a.s.) kalbinden veya dilinden kasten veya sehven küfrü gerektirecek herhangi bir şeyden korunduğuna dair icmâ vardır.¹⁸⁶

Sakîfliler'in, Resûlullah'a (s.a.s.) “azap âyetini rahmet âyetiyle değiştirirsen” yani va'd ve vâidi değiştirirsen senin dostun oluruz önerisi üzerine “Az daha seni bile, sana vahyettiğimizden gayrısını bize karşı iftira edesin diye, fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni dost edineceklerdi.”¹⁸⁷ ve “Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, ant olsun ki, sen onlara (belki) biraz meyl edecektin.”¹⁸⁸ âyetleri nazil olmuştur. Vahyin korunduğunu gösteren bu âyette yer alan “وَلَوْلَا أَنْ نَبَيِّنَاكَ” ifadesi Resûlullah'ın (s.a.s.) Yüce Allah tarafından muhafaza edildiğini vurgulamaktadır.¹⁸⁹ Bu âyetlere göre Hz. Peygamber'e müşriklerin önerisine azıcık bir meyli bile olmadan hemen müdahale edilmişken Garânîk kıssasına göre müdahale edilmemesi ve Hz. Peygamber'in akşam Cebrâil gelinceye kadar yanlış üzerinde beklemiş olması muhâldir. Âyetteki “وَلَوْلَا أَنْ نَبَيِّنَاكَ” yani “Eğer sana sebat vermiş olmasaydık” ibaresi onun korunduğunu göstermektedir. Ayrıca şeytanın vesvesesine ve müşriklere meylettği takdirde “İşte o zaman sana, hayatın da ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.”¹⁹⁰ tehdidi, Hz. Peygamber'in bu yanlış katiyen düşmediğini göstermektedir. Şayet Garânîk olayı gerçek olsaydı Resûlullah'ın (s.a.s.) bu azaba müstehak olduğu bildirilmez miydi? Nitekim Katâde (ö. 117/735) bu âyet indirilince Resûlullah'ın (s.a.s.) “Allahım beni nefsimle göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa baş başa bırakma.” diye dua ettiğini ifade etmiştir.¹⁹¹ “O arzusuna göre konuşmaz.”¹⁹² âyeti ile “Rabbinin sözü doğruluk ve

¹⁸⁶ Kâdî İyâd, *eş-Şifâ*, 2/293.

¹⁸⁷ el-İsrâ 17/73.

¹⁸⁸ el-İsrâ 17/74.

¹⁸⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 4/2/683-84.

¹⁹⁰ el-İsrâ 17/75.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/379.

¹⁹² en-Necm 53/3.

adalet bakımından tam kemâlinedir. Onun kelimelerini değiştirci (hiçbir şey ve hiçbir kuvvet) yoktur. O, hakkıyla işitendir; hakkıyla bilendir."¹⁹³ âyeti varken nasıl olurda bu çirkin cümle vahye dâhil olabilir?¹⁹⁴

Sonuç

Necm Sûresiyle alakalı olan Garânîk rivayetlerine sadece üç muhaddis yer vermiştir. Bunlardan Saîd b. Mansûr'un rivayeti hem mürsel hem de râvî Ebû Ma'ser'in zayıf olması hasebiyle zayıf durumdadır. Bezzâr'ın rivayetlerinden sadece Yûsuf b. Hammâd tariki muttasıl ve râvileri güvenilir gözükmektedir. Taberânî'nin Hüsyen b. İshâk et-Tüsterî tariki Bezzâr'ın râvisi Yûsuf b. Hammâd'da birleşmekte olup isnadın kalan râvileri Bezzâr'ın râvileri ile aynıdır. Fakat her iki rivayet de mürseldir. Aynı isnada sahip olan bu iki rivayetin metinlerinde ciddi farklar vardır. Zira Bezzâr rivayetinde "İşte yüce Garânîk/kuğular. Onların şefaati umulur." ifadesi Hz. Peygamber'e ait iken Taberânî rivayetinde şeytana aittir. Bu da doğal olarak metinde ızırâba yol açmaktadır. Taberânî'nin Urve tarikiyle naklettiği Habeşistan muhacirleriyle alakalı rivayet ise hem İbn Lehiâ'nın zayıf râvî olması hem de Urve'nin bu hadisenin vuku bulduğu zamanda henüz dünyaya gelmemesi sebebiyle, yani mürsel rivayet olduğu için zayıf durumdadır. Ayrıca bu rivayetin metninde birbiriyle çelişkili ifadeler de yer almaktadır. Garânîk rivayetlerinde sorunsuz bir rivayete rastlanılamamış olup hepsi de seneden ve metnen zayıftır.

Necm Sûresi bağlamında Ahmed b. Hanbel ve Buhârî başta olmak üzere pek çok muhaddis de Müslüman ve müşriklerin Kâbe'de beraber secde ettiklerine dair rivayetlere yer vermiştir. Fakat bu rivayetlerin hiçbirinde Garânîk'e dair bir bilgi yer almamıştır. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve el-Muttalib b. Ebî Vedâa'dan nakledilen bu rivayetler hem sahih hem de metinlerde anlam bütünlüğü söz konusudur. Ayrıca Buhârî ve Tirmizî'nin tahrîc ettikleri İbn Abbâs rivayeti sahih olup içerisinde Garânîk ifadesi yer almamaktadır. Bu durumda mezkûr sahih rivayetler Garânîk rivayetlerini şâz/münker durumuna düşürmektedir. Zira Garânîk rivayetleri gerek metin gerekse senet yönüyle oldukça zayıftır.

Garânîk rivayetleri muhteva olarak ele alındığında bu rivayetler gerek vahyin korunmuşluğu gerekse Resûlullah'ın (s.a.s.) ismetiyle alakalı âyetler ve icmâ ile çelişmektedir. Garânîk ibaresinin yer aldığı cümlelerin sonradan metne idrac edildiği kanaati hâsıl olmuştur. Şu durumda Necm Sûresiyle alakalı merviyâtтан sahih olanı, içerisinde Garânîk'e dair cümlenin yer almadığı rivayetlerin metinleridir. Akâide dair tehlikeli hususları ihtiva eden Garânîk rivayetlerinin hem senetlerindeki zayıflıklar hem de metinlerindeki ızırpat dolayısıyla kabul edilmesi mümkün değildir.

¹⁹³ el-En'âm 6/115.

¹⁹⁴ Tîbî, *el-Kâşif*, 4/1111.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Kahire: er-Risâle, 1421.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah Muhammed. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422.

Akseki, Ahmed Hamdi. *Hâtemu'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341.

Albayrak, Sâdık. “Dâru'l-hikmeti'l-İslâmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/506. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aydın, Abdullah. *Hadis İstulahları Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 8. Basım, 2015.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. thk. Abdulmu'tî el-Kal'acî. 7 Cilt. Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1408.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *el-Bahrü'z-zehhâr*. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûmî ve'l-Hikem, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*. Muhammed Züheyr b.Nâsirunnâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-necât, 1422.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, ts.

Cerrahoğlu, İsmail. “Garâ-nik Meselesinin İstismarcıları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 69-93.

Cerrahoğlu, İsmail. “Garânik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1424.

Düreynî, Abdülkerîm. *Bulûgu'l-emânî fî terâcimillezîne lem ya'rifhum el-İmâmu'l-Elbânî*. Ammân: Dâru'l-Eseriyye, 1433.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî 'Avâne*. thk. Eymen b. Ârif Dimeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419.

Ebû Dâvud, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Kara. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'i-âlemiyye, 1430.

Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404.

Efendioğlu, Mehmet. “Saîd b. Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/562, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Elbânî, Nâsirüddin. *Nasbü'l-mecânîk li-nesfi kıssati'l-Garânik*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1417.

Gördük, Yunus Emre. "Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânik Olayı Örneği" *Artuklu Akademi* 5/1 (Haziran 2018), 1-38.

Hâkim el-Kebîr, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Esâmî ve'l-künâ*. thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûk, 1436.

Halebî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *el-İgtibât li-men rumiye bi'l-ihtilât fî ricâli'l-hadîs*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1988.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İstignâ fî esmâi'l-meşhûrîn min hameleti'l-'ilmi bi'l-künâ*. thk. Abdullah Merhûl. 3 Cilt. Dâru İbn Teymiyye, 1405.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarâme. Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1271.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü'l-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1435.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddissîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâhid. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Vâ'y, 1396.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1393.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2 Basım, 1433.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aktâr*. thk. Merzûk Ali İbrahim. Dâru'l-Vefâ, 1411.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ. 2 Cilt. Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1375.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrû'l-Kur'ân'ânî'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed. Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*. thk. İşâdu'l-Hak el-Eserî. 2 Cilt. Faysalâbâd: İdâretü'l-ulûmî'l-eseriyye, 1401.

Kâdî İyâd, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûkî'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Ammân: Dâru'l-Feyhâ, 2. Basım, 1407.

Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Makdisî, Ebû Muhammed Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî. *el-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Şadi b. Muhammed. 10 Cilt. Kuveyt: el-Heyetü'l-âmmeti li'l-inâyeti bitübâiin ve neşri'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1437.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *A'lâmü'n-nübüvve*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1409.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1400.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1374.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 9 Cilt. Haleb: el-Matbûâtu'l-İslâmiyye.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, ts.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Sâid b. Mansûr, Ebû Osmân Sâid b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *Sünenu Sâid b. Mansûr*. thk. Ferîk mine'l-bâhisîn. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Alûka, 1433.

Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh. "*er-Ravzû'l-ünûf fi şerhi's-Sîreti'nebeviyye*". Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1412.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Tabakâtu'l-Huffâz*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1403.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Tertîbu Müsnedi'l-İmâm eş-Şâfiî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1370.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi İbn Abdülmecid. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zühri en-Neccar. 5 Cilt. Âlemu'l-kütub, 1414.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: er-Risâle, ts.

Tîbî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Abdillâh. *el-Kâşif an hakâiki's-Sünen*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. 13 Cilt. Metebetü Nezzâr Musatafa el-Bâz, 1417.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi 'u's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Uğur, Mücteba. "Ebû Avâne el-İsferâyînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yahyâ b. Maî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî. *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in fi'r-ricâl*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, t.y.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezhibü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Ganîm Abbâs Ganîm. 11 Cilt. el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1425.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1419.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Mugnî fi'd-du'afâ*. thk. Nuruddîn İtır. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1382.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 3. Basım, 1405.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Zintânî, Tevfîk b. Abdullah. *Tuhfetü'l-garîb bi terâcimi Mu'cemeyi'l-hâfızı't-Taberâni'l-Evsat ve's-Sagîr mimmen leyse bit'Tehzîb*. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1430.

